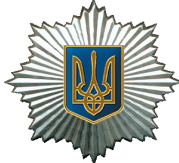

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра цивільно-правових дисциплін

**РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
У ЦИВІЛЬНИХ ТА ІНШИХ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Матеріали міжвузівського науково-теоретичного
круглого столу

(Київ, 22 червня 2021 року)

*До 50-річчя кафедри цивільно-правових
дисциплін*

*До 100-річчя Національної академії
внутрішніх справ*

Просвячено 25-й річниці Конституції України

**Київ
2021**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра цивільно-правових дисциплін

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
У ЦИВІЛЬНИХ ТА ІНШИХ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Матеріали міжвузівського науково-теоретичного
круглого столу
(Київ, 22 червня 2021 року)

*До 50-річчя кафедри цивільно-правових
дисциплін
До 100-річчя Національної академії
внутрішніх справ
Просвячено 25-й річниці Конституції України*

Київ
2021

УДК 342.7(477)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Мироненко В. П., завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Шаповал Л.І., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент.

22 червня 2021 року кафедрою цивільно-правових дисциплін НАВС проведено Міжвузівський науково-теоретичний круглий стіл, присвячений відзначенню 25-ї річниці Конституції України, в якій прийняли участь науково-педагогічні працівники Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів) та Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків).

Видання адресоване науковим співробітникам, аспірантам, викладачам юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також працівникам суду, адвокатури, органів юстиції, практикуючим юристам, іншим особам, які вивчають і застосовують Конституцію України, цивільне право, сімейне право, цивільний процес та трудове право.

Рекомендовано до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ від 17 червня 2021 року (протокол № 21)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

Реалізація норм Конституції України у цивільних та інших приватно-правових відносинах: проблеми теорії і практики. Матеріали Міжвузівського науково-теоретичного круглого столу, присвяченого 25-й річниці Конституції України (Київ, 22 червня 2021 року). Національна академія внутрішніх справ, 2021. – 109 с.

УДК 342.7(477)

© Національна академія внутрішніх справ, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
----------------	---

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Білянська Наталія Володимирівна ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ	7
Бобко Володимир Григорович РІВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД У СФЕРІ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ	12
Боровська Ірина Анатоліївна ОКРЕМІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВСТАНОВЛЕННЯМ НЕКОНСТИТУЦІЙНОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	16
Герасимчук Лідія Вікторівна КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ	21
Гопанчук Василь Степанович ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ	26
Калінюк Анжела Леонідівна ЩОДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ В ЗМІШАНИХ СІМ'ЯХ	29
Кирдан Богдан Васильович, Веренкіотова Ольга Валеріївна КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	34

Красицька Лариса Василівна ПРО КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОBOB'ЯЗОК БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ	39
Куцик Катерина Володимирівна ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА НЕДОТОРКАНИСТЬ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ	43
Кучер Віталій Орестович НЕПОРУШНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	51
Мироненко Валентина Петрівна ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СІМ'Ї: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	55
Петровський Андрій Володимирович КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	60
Полішко Наталія Леонідівна КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК, ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ	65
Стецюк Наталія Василівна КОНСТИТУЦІЯ І КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ДЕРЖАВИ	70
Устименко Тетяна Петрівна ПРАВО ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФУ, ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ	74
Федіна Наталія Василівна КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В УКРАЇНІ.....	81

Чорнооченко Світлана Іванівна	
ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	85
Чурпіта Ганна Вікторівна	
ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З МЕТОЮ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	88
Якимець Олексій Іванович	
КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	92
Шаповал Леся Іванівна	
ЩОДО ГАРАНТОВАНОГО ДЕРЖАВОЮ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ	95
Коломійцев Павло Олександрович	
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ ЯК НЕОРДИНАРНОЇ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ.....	101
Ракул Оксана Володимирівна	
ОСОБЛИВОСТІ ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРІВ ВІДЧУЖЕННЯ ЧАСТИНИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ.....	106

ПЕРЕДМОВА

У 1996 році Верховна Рада України, висловлюючи суверенну волю громадян нашої держави і спираючись на багатовікову історію українського державотворення, на світовий досвід, прийняла Конституцію, яка стала реальною і дієвою основою розбудови незалежної демократичної держави як повноправної учасниці світового співтовариства.

Конституція увійшла в суспільне життя як головний оберіг державності і демократії, гарант незалежності і соборності України. Її найвища юридична сила, верховенство права, політична, економічна та ідеологічна багатоманітність — фундаментальні засади, на яких ґрунтується сьогодення і вибудовується майбутнє українського народу.

Нехай демократичні засади, що були закріплені цим надзвичайно важливим документом і надалі будуть нашим сьогоденням, а дух законності панує у серці й вчинках кожного свідомого громадянина нашої держави. Давайте разом творити майбутнє нашої країни, створюючи нову європейську державу. Хай мир і взаєморозуміння сприяють подальшій розбудові нашої державності, становленню достатку в кожній сім'ї.

З метою відзначення 25-ї річниці Конституції України, ураховуючи важливе значення Основного Закону України у розбудові правової, демократичної держави, пропонуємо розгляд деяких конституційних питань на круглому столі, присвяченому 25-й річниці Конституції України.

Білянська Наталія Володимирівна
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема прав і свобод людини є однією з найактуальніших. Це знайшло своє відображення перш за все у Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – важливим обов'язком держави [1].

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності питання щодо створення розвинутого механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема права людини на компенсацію моральної шкоди.

Право на відшкодування моральної шкоди перш за все закріплене і гарантоване Конституцією України [1]. Так, кожен має право на відшкодування моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї (ст. 32), незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56), безпідставним засудженням (ст. 62), актами і діями, що визнані неконституційними (ст. 152).

Аналогічні норми містяться і в інших актах законодавства, зокрема, в Цивільному Кодексі України (далі – ЦК України), Господарському кодексі України, Сімейному кодексі України, Кодексі законів про працю України (КЗпП України), в законах України «Про інформацію», «Про авторське право і суміжні права», «Про захист прав споживачів», «Про телебачення і радіомовлення», «Про протидію торгівлі людьми», «Про жертви нацистських переслідувань» тощо.

Аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність єдиного законодавчого поняття моральної шкоди. Разом з тим, окремі правові норми визначають моральну шкоду з урахуванням особливостей тієї чи іншої галузі.

Так, наприклад, ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає моральну шкоду як шкоду, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження [4].

Поняття моральної шкоди, адаптоване до специфіки трудового права, містить ст. 237¹ КЗпП України, відповідно до якої відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [3].

Найбільш вдале визначення на законодавчому рівні, на нашу думку, пропонує Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (ч. 6 ст. 4), в якому під моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру [5].

Цивільний кодекс України, який по суті визначає підстави та порядок відшкодування моральної шкоди, також не розкриває її поняття. Так, відповідно до ст. 23 моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2].

Ще одним не врегульованим на законодавчому рівні є питання щодо визначення критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди, що, в свою чергу, породжує особливий інтерес до цієї проблематики в наукових колах.

Так, О. Є. Мачульська, розглядаючи зарубіжний досвід щодо питань про компенсацію моральної шкоди, виділяє три теоретичних підходи щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди: концептуальний, особистісний і функціональний [6, с. 25].

С. І. Шимон до критеріїв, що повинні враховуватися при визначенні розміру компенсації моральної шкоди, відносить:

- характер моральних страждань (пропонується моральні страждання класифікувати на прості переживання; душевні страждання; психічні страждання, що пов'язані з фізичним болем – в цьому випадку також необхідно враховувати тяжкість ушкодження здоров'я – легке, середньої тяжкості, тяжке);

- вид психічних страждань (занепокоєння, нервозність, сором, приниження, страх, відчай);

- глибину моральних страждань (незначний душевний біль, значний, сильний, нестерпний, душевний біль руйнівної сили для здоров'я);

- істотність вимушених змін у житті потерпілого (неістотні, які можуть бути повністю або частково відновлені, та істотні, які неможливо відновити);

- тривалість негативних наслідків (короткочасні, тривалі, довічні);

- час, що минув з моменту виникнення моральної шкоди у випадках короткочасної чи тривалої дії негативних наслідків;

- ступінь вини потерпілої особи у випадках ушкодження особи (значення має лише вина у формі грубої необережності; форма вини відповідача на розмір відшкодування не впливає);

- регіон поширення відомостей про події, що сталися (кількість обізнаних осіб);

- спосіб поширення відомостей та ступінь зниження престижу, репутації залежно від характеру професійної діяльності потерпілого у сфері захисту честі та гідності;

- суспільна небезпека правопорушення, що спричинило моральні втрати;

- майновий стан особи, яка заподіяла шкоду (чи не був він до заподіяння моральної шкоди, або чи не стане внаслідок її відшкодування вкрай скрутним; це правило не застосовується при однаковому майновому стані обох сторін) [7, с. 111].

Т. П. Будякова до вирішення питання щодо компенсації моральної шкоди підходить з точки зору індивідуальних особливостей потерпілого, вказуючи, що предметом доказування в ході судового розгляду повинен бути факт впливу чи відсутності наявних у потерпілого індивідуальних ознак соціологічного характеру (стать, вік, сімейний стан тощо) на ступінь страждань, що переживаються ним, а також факт наявності індивідуальних параметрів психологічного плану (особливості характеру, ціннісні орієнтації тощо), що можуть збільшувати чи зменшувати ступінь переживань, які відчуваються [8, с. 78].

Здебільшого всі перелічені критерії знаходять своє відображення в чинному законодавстві України. Відповідно до ст. 23 ЦК України, до критеріїв оцінки розміру завданої моральної шкоди законодавець відносить:

- 1) характер правопорушення;
- 2) ступінь фізичних та душевних страждань;
- 3) погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливостей їх реалізації;
- 4) ступінь вини особи, яка завдала моральну шкоду;
- 5) вимоги розумності і справедливості;
- 6) інші обставини, що мають істотне значення [2].

До інших обставин, згідно з п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах відшкодування моральної (немайнової) шкоди» можна віднести: стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих та виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану тощо [9].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що відшкодування моральної шкоди насамперед передбачає вчинення щодо особи, якій завдано такої шкоди порушенням її прав, певних дій, що спрямовані на усунення або зменшення негативних наслідків її душевних страждань, викликаних завданням шкоди її здоров'ю, протиправною поведінкою інших осіб, знищенням чи

пошкодженням її майна, приниженням її честі, гідності, ділової репутації внаслідок цього порушення.

Таким чином, інститут відшкодування моральної шкоди фактично є одним із способів захисту порушених прав, передбачених Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Передусім, ця обставина є головною для вірного розуміння поняття та змісту цього інституту, а також визначення його особливої ролі в сучасному вітчизняному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96 (дата звернення: 15.05.2021).

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text> (дата звернення: 15.05.2021).

3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-08. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 15.05.2021).

4. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 15.05.2021).

5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.05.2021).

6. Мачульская Е. Е. Проблемы возмещения морального вреда в трудовом праве. *Вестник Московского университета*. 1994. № 1. С. 24-30.

7. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 1998. 170 с.

8. Будякова Т. П. Индивидуальность потерпевшего и моральный вред. СПб. : Изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 249 с.

9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 15.05.2021).

Бобко Володимир Григорович
*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент*

РІВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД У СФЕРІ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ

Конституцією України визначено заборону дискримінації у всіх сферах суспільного життя, в тому числі й у сфері праці. Відповідно до статті 24 основного Закону не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічно та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Стаття 35 також гарантує, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [1].

Питання щодо заборони дискримінації в реалізації права на працю досліджувалися такими вченими, як: І. В. Лагутіна, О. В. Тищенко, Н. Б. Болотіна, С. М. Прилипка, О. І. Процевський, О. М. Ярошенко та ін. Натомість, слід визнати, що наукові праці вказаних дослідників здебільшого стосуються одного з проявів дискримінації – дискримінації за ознакою статі, зокрема, проблем правового становища жінки на ринку праці або осіб похилого віку. Однак дискримінація у сфері праці може проявлятися й за іншими критеріями, зокрема за релігійною ознакою. В свою чергу така ознака дискримінації не знайшла свого належного втілення в науковій літературі. Тому зазначене питання потребує подальшого комплексного дослідження у світлі саме концепції гідної праці й в

умовах реформування трудового законодавства та його гармонізації з міжнародними стандартами праці та трудовими стандартами ЄС. Одним з таких принципів є рівне ставлення до осіб незалежно від їх світогляду і віросповідання. Останнім часом представники релігійних громад намагаються активно брати участь у суспільному житті, відтак забезпечення принципу рівного ставлення до всіх, а в Україні 55 віросповідних напрямів, є актуальним [5, с.343].

Формально в українському законодавстві, зокрема, в трудовому, присутні норми, які забороняють дискримінацію у сфері праці за численними суб'єктивними й об'єктивними ознаками (етнічною, релігійною, статевою та ін.) такі, як: статті 21, 24, 35 Конституції України, статті 2-1, 22 КЗпП України [2], ст. 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [3], статті 6, 12, 18 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [4], й ін. Однак, на базі цих ключових норм судові рішення щодо захисту позивача від дискримінації в сфері праці, практично не приймаються. Адже в цих засадничих нормах, на думку автора, недостатньо узгодженими є основні форми цієї категорії, не упорядковані за змістом її ознаки.

Лише у ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 (згідно ст. 4 сфера дії цього Закону поширюється й на трудові відносини, у тому числі на застосування роботодавцем принципу розумного пристосування), законодавцем передбачена дефініція категорії «дискримінація». Отже, *дискримінація* – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри ... або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Згідно зі статтям 1, 5 вказаного Закону до форм дискримінації віднесені: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; пособництво у дискримінації; утиск [3].

В юридичній науці запропоновані численні класифікації форм дискримінації. Наприклад, залежно від способу закріплення

дискримінації її поділяють на правову і фактичну. Правова дискримінація – це та, яка втілена в юридичних практиках. Формами правової дискримінації є: - дискримінація на основі Конституції і законів України; - дискримінація на основі актів підзаконної нормотворчості; - дискримінація на основі актів тлумачення і застосування законодавства України. Правову дискримінацію відрізняє її офіційний характер, тобто її джерелом є визнаний і легітимний орган публічної влади [6, с. 101].

Слід погодитись із зазначеною формою дискримінації яка має місце у трудовому законодавстві України, зокрема щодо права на відпочинок та задоволенні релігійних потреб працівників. Так, відповідно до статті 73 КЗпП України, робота не провадиться в дні релігійних свят: 7 січня і 25 грудня - Різдво Христове; один день (неділя) Пасха (Великдень); один день (неділя) Трійця. Одночасно законодавець з незрозумілих підстав надає статус святкового дня (тобто державного свята) 7 січня і 25 грудня - Різдво Христове.

Таким чином трудове законодавство змушує всіх працівників незалежно від віросповідання не проводити роботу на підприємствах, установах, організаціях у вказані дні. На думку автора подібна правова конструкція Законодавства про Працю надає «Християнській» релігії офіційного державного статусу, яка переважає над іншими видами віросповідання. Вказана норма протирічить статті 35 Конституції України, яка передбачає, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Відповідно до ч. 2 статті 73 КЗпП України, за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні. Вказана норма на перший погляд надає рівні можливості працівникам підприємств, установ, організацій, які належать до релігійних громад інших (неправославних) конфесій, на відпочинок та задоволення релігійних потреб. Однак стаття 73 КЗпП України по перше, містить зобов'язання з відпрацюванням за ці дні, а по друге, працівнику необхідно документально довести, що він належить до

іншої конфесії віросповідання за окремим поданням релігійних громад. Вказана правова норма також, не узгоджується із статтею 25 КЗпП України, яка містить заборону вимагати при укладенні трудового договору деякі відомості та документи, зокрема про їх партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування тощо. Тому актуальним є потреба вивчити міжнародний досвід з цього питання. В США ще у 1964 році прийняли Закон про громадянські права, де окремий розділ називається «Рівні можливості для працевлаштування». Закон забороняє дискримінацію осіб на основі їх релігії при прийнятті, звільненні та інших ситуаціях пов'язаних з роботою. В нормах закону містяться рекомендації працевластцю, фіксуються їх обов'язки і чітко вказуються заборонені дії. Зазначено, що роботодавець повинен забезпечити працівнику чи майбутньому працівнику можливість проводити релігійні обряди і дотримуватись норм його релігії (наприклад, гнучкий графік, добровільна підміна чи обмін змінами, призначення на іншу роботу і перестановки всередині структури по горизонталі), якщо це не призведе до створення зайвих клопотів для роботодавця [5, с. 347].

Враховуючи викладене на сьогоднішній день є необхідність проведення подальших розвідок у науці трудового права, спрямованих на дослідження змісту поняття «дискримінація», зокрема, у сфері праці, та її форм і нових ознак.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254 к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96 (дата звернення: 15.04.2021).
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-08. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 15.04.2021).
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012р. № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
5. Кукуруз О.В. Міжнародний досвід протидії релігійній дискримінації Держава і право. 2016. Випуск 56. С. 343-349.

6. Равлінко З.П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 192 с.

Боровська Ірина Анатоліївна
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

ОКРЕМІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВСТАНОВЛЕННЯМ НЕКОНСТИТУЦІЙНОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

В умовах реформування цивілістичного законодавства України, що обумовлене міжнародними тенденціями його універсалізації на рівні країн Європейської співдружності та глобалізації у світовому масштабі в рамках зближення правових систем країн загального і континентального права, нагальним є побудова оптимізованої та наближеної до світових стандартів моделі вітчизняного цивільного судочинства, яка б відповідала сучасним реаліям і була б спроможна забезпечити існуючі потреби суспільства. У контексті зазначеного, особливої актуальності набуває питання ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави у випадку, якщо суд під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства дійде висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України та забезпечення у цій площині реалізації принципу верховенства права.

Згідно зі ст. 8 Конституції України в Україні діє принцип верховенства права, сутність якого полягає, зокрема, у визнанні пріоритетності та імперативності конституційних норм як таких, що мають найвищу юридичну силу та є нормами прямої дії, а також дотримання відповідного принципу у нормотворчій та правозастосовній діяльності.

У світлі наведеної проблематики верховенство права знаходить своє безпосереднє втілення як основоположний принцип

цивільного судочинства, зміст якого відображений у ст. 10 ЦПК України.

Розглянемо деякі питання, пов'язані із реалізацією відповідного принципу і його змістовних складових при розгляді і вирішенні справи у порядку цивільного судочинства.

Виходячи із приписів ч. 6. ст. 10 ЦПК України, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акту, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

Варто зазначити, що у чинній редакції ЦПК України, у порівнянні із відповідними положеннями ЦПК України до внесення змін Законом України від 03 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», указану норму конкретизовано шляхом доповнення імперативною вказівкою – застосування судом при вирішенні справи положень Конституції України як норм прямої дії та обминанням при цьому норм матеріального права щодо яких суд дійшов висновку про те, що вони суперечать Конституції України і вже після ухвалення рішення у справі вчинення судом процесуальних дій, пов'язаних з процедурою вирішення питання щодо неконституційності закону чи іншого правового акту.

Натомість у ч. 3 ст. 8 ЦПК України (у редакції Закону України № 1533-VIII від 20 вересня 2016 року) містилися нормативні приписи, якими регламентована лише процесуальна процедура вирішення судом питання, пов'язаного із встановленням неконституційності закону чи іншого правового акту і не була передбачена чітка правова регламентація процесуальних дій суду щодо вирішення конкретної справи, під час розгляду якої суд дійшов відповідного висновку. Так, згідно із зазначеною статтею у разі виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо

відповідності закону чи іншого правового акту Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акту (ч. 3 ст. 8 ЦПК України у редакції Закону України № 1533-VIII від 20 вересня 2016 року).

Деякі роз'яснення щодо процесуальної процедури вирішення судом відповідного питання містилися у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», згідно з якими суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи (п. 2) [1].

Варто констатувати, що доцільність змін, які внесені до досліджуваної норми ЦПК України (у чинній редакції) не викликають сумніву, оскільки посилюють гарантії захисту конституційних прав, свобод та інтересів осіб шляхом законодавчої конкретизації та досягнення її правової визначеності, що у свою чергу сприяє виконанню завдання цивільного судочинства, яким є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, та створенню об'єктивного підґрунтя для уникнення затягування цивільного процесу у разі виникнення відповідного питання під час розгляду конкретної справи.

Практичне значення приписів ч. 6. ст. 10 ЦПК України вбачається також у реалізації остаточності (стабільності) рішення

суду як змістовного елементу принципу правової визначеності та верховенства права, що у поєднанні з положеннями п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, які передбачають перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами на підставі встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення застосованого (незастосованого) судом при вирішенні справи, забезпечують недопущення автоматичної ретроактивної дії рішень суду внаслідок визнання неконституційними норм права, передбаченого ч. 2 ст. 152 Конституції України.

Водночас, аналіз п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України дозволяє дійти висновку, що перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами на підставі встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акту можливе у разі одночасного існування таких умов: 1) неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення, що підлягає застосуванню судом при вирішенні справи і ухваленні відповідного судового рішення; 2) застосування (не застосування) такого закону, іншого правового акту чи їх окремого положення судом при вирішенні справи; 3) судові рішення ще не виконане. А отже, цивільним процесуальним законодавством фактично обмежується можливість перегляду судового рішення за виключними обставинами на підставі п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України у випадку наявності процесуального юридичного факту – виконання судового рішення.

У цій площині права визначеність приписів ч. 6 ст. 10 ЦПК України, що опосередковується у чітко визначеній процесуальній процедурі вирішення конкретної справи у випадку, якщо під час її розгляду суд дійде висновку, що закон чи інший правовий акт, який підлягає застосуванню, суперечить Конституції України, сприяє реалізації права на справедливий суд та ухвалення законного рішення у справі, а також створює умови для утвердження принципів верховенства права та верховенства прав людини, до якого може апелювати суд з метою оцінки законодавства на відповідність Конституції України.

Як слушно зазначає В. А. Кройтор, що реалізація зазначеного принципу у сфері цивільного судочинства полягає у тому, що національний суд під час розгляду справи та ухваленні рішення

повинен вирішувати питання про відповідність національного законодавства принципу верховенства права людини. У разі невідповідності національного законодавства вимогам верховенства прав людини національний суд може скасувати такий закон, розглянути його на відповідність Конституції України або не застосовувати такий закон, залежно від особливостей повноважень судових органів у конкретній країні [2, с. 371].

Таким чином, ми розглянули окремі питання, пов'язані зі встановленням неконституційності закону чи іншого правового акту під час розгляду і вирішення справи у порядку цивільного судочинства та контекстуально звернули увагу на зміни, які були внесені у ЦПК України за наслідками реформування вітчизняного процесуального законодавства.

У підсумку варто зазначити, що на сьогодні головна роль у розбудові правової держави та фундаменталізації гарантованих Конституцією України прав людини як основного індикатора досягнення відповідної мети полягає у виробленні наукових концептів щодо розвитку цивільного процесуального права та формування єдиної судової практики, що є підґрунтям для утвердження принципу верховенства права. У свою чергу правозастосовна діяльність суду має орієнтуватися не лише на формальну процесуальну процедуру розгляду і вирішення справи, а, перш за все, на застосування Конституції України як нормативного акту прямої дії, що має вирішальне значення для втілення ідей справедливості та справедливого правосуддя.

Список використаних джерел

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.

2. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система проблеми сучасної теорії і практики. Монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.

Герасимчук Лідія Вікторівна
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

В Конституції України, в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» зазначається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції України) [1].

Хочеться перефразувати відомий постулат так: «Право одного суб'єкта закінчується там, де починається право іншого суб'єкта» [2].

Проблема, до якої хочемо привернути увагу, стосується застосування позовної давності до сімейних правовідносин.

Позовна давність - це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3].

Відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України) [4] до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених частиною другою статті 72, частиною другою статті 129, частиною третьою статті 138, частиною третьою статті 139 цього Кодексу.

У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом (ст. 20 СК України).

В ч. 2 ст. 72 СК України сказано: до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки.

Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

У ч. 1 ст. 261 ЦК України також зазначається, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або

могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

В Постанові Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» вказано: початок позовної давності для вимоги про поділ спільного майна подружжя, шлюб якого розірвано, обчислюється не з дати прийняття постанови державного органу РАЦС (статті 106, 107 СК України) чи з дати набрання рішенням суду законної сили (статті 109, 110 СК), а від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності (ч. 2 ст. 72 СК України) [5].

З такою позицією законодавця важко погодитися. Адже категорії «дізнався» та «міг дізнатися» про порушення свого права власності суб'єктивні та дають простір для неоднозначного тлумачення.

Хоча у постанові Верховного Суду України від 22 лютого 2017 року (справа № 6-17цс 17) Верховний Суд України вказав, що застосовуючи положення частини першої статті 261 ЦК України, суди не врахували, що спірний договір купівлі-продажу квартири було укладено 4 липня 2006 року, а із зазначеним позовом до суду ОСОБА_1 звернулася лише у січні 2015 року, тобто зі спливом 8 років. Суди також не врахували, що доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо. Позивач повинен також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також впливає із загального правила, встановленого статтею 60 ЦПК України, про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на котрі вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Відповідач, навпаки, мусить довести, що інформацію про порушення можна було отримати раніше [6].

Верховний Суд підтримав позицію, яка, на наш погляд, вносить корективи в тлумачення термінів «довідався» та «міг довідатися». «Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться в статті 261 ЦК України, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати

про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо» [6].

Позовна давність – один із основних інститутів законодавства.

Позовна давність визначає рамки захисту порушеного права в судовому порядку... Враховуючи, що право на судовий захист є центральним конституційним правом людини та громадянина ... механізм здійснення даного права несе в собі не тільки теоретичну цінність, але й практичну значимість. Разом з тим, в цілях стабільності цивільного обігу здійснення права повинно обмежуватися часовими рамками... [7, с. 3].

Дійсно, позовна давність сприяє стабілізації відносин, усуненню невизначеності між учасниками, дисциплінує учасників цивільного обігу та стимулює їх у реалізації ними права на захист. Застосування строків позовної давності забезпечує юридичну визначеність, стабільність, захищає потенційних відповідачів від прострочених позовів. Зрозуміло, якщо суди будуть вирішувати справи про події, що мали місце в далекому минулому, спираючись на докази, які вже могли втратити достовірність і повноту за тривалий час, то говорити про обґрунтованість судових рішень складно.

Вимога захисту права в судовому порядку не може бути безмежною в часі. Затягування зі зверненням в суд призводить до втрати доказів, і тим самим стає неможливим належний розгляд цивільної справи.

Як зазначає П. А. Іллічов, в цілях правильного застосування строків позовної давності необхідно правильно визначити початковий момент, з якого починається. Цивільне законодавство, яке регулює питання строків позовної давності, поєднує в собі два критерії: об'єктивний, який пов'язаний з конкретним юридичним фактом, при настанні якого починається строк позовної давності; суб'єктивний – з моментом, коли уповноважена особа дізналась або могла дізнатись про порушення свого права. Суб'єктивний критерій передбачає «обізнаність» учасника цивільних правовідносин про порушення його права.

Складність в застосуванні суб'єктивного критерію може полягати в тому, яким чином визначити момент, коли особі стало

відомо або повинно бути відомо про порушення свого права і якими критеріями треба керуватись. Дане поняття є оціночним і в визначенні моменту, «коли особа дізналась або могла дізнатись» про порушення права в правозастосовній практиці є помилки. Якщо мова йде про фізичну особу, то в силу життєвого досвіду, життєвих обставин, могла і повинна була дізнатись про порушення свого права [7, с. 51,59,62].

І далі вказує вчений, що значення позовної давності також проявляється і в недопустимості зловживання уповноваженою особою правом на судовий захист. Захист порушеного права після тривалого проміжку часу з того моменту, коли уповноважена особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права може мати негативні наслідки для відповідача. Це може проявлятися в труднощах надання відповідачем заперечень та доказів [7, с. 31].

Приклад із судової практики, коли мова може йти про зловживання особою своїм правом на судовий захист.

В провадженні Голосіївського районного суду м. Києва знаходиться цивільна справа № 752/24535/20. Суть спору. Подружжя перебувало в зареєстрованому шлюбі з 1988 року. Під час перебування в шлюбі ними було придбано дві квартири. Титульним володільцем була дружина. В 2004 році шлюб було розірвано. В 2014 році дружина померла. У неї був син від першого шлюбу, який прийняв спадщину, яка складалася з двох спірних квартир. Однією квартирою користувався син, а другою - колишній із подружжя. В 2020 році колишній із подружжя (сторона 1) звернувся до суду з позовом про поділ спільного майна подружжя, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину. Відповідач (сторона 2) – син, який в 2014 році прийняв спадщину. Позивач в позові посилається на ч. 2 ст. 72 СК України, стверджуючи, що він дізнався про порушення свого права в 2020 році, коли відповідач повідомив йому про бажання поліпшити свої житлові умови.

Пройшло шість років з дня смерті колишньої дружини, шістнадцять років з дня розірвання шлюбу, а позивач стверджує, що відповідно до ч. 2 ст. 72 СК України він не пропустив строк позовної давності, так як про порушення свого права він, на його думку, дізнався в 2020 році.

Як суд може тлумачити в даному випадку категорії «дізнався», «міг дізнатися» про порушення свого права?

На наш погляд, дана справа свідчить не тільки про неухвалене ставлення колишнього подружжя до своїх майнових прав, а і про зловживання своїм правом на судовий захист.

Але судова практика свідчить, що суди неоднаково підходять до тлумачення термінів «дізнався» та «міг дізнатися».

Для того, щоб норми ст. 55 Конституції України реалізовувалися в житті ефективно, необхідно внести відповідні зміни в діюче законодавство в частині інституту позовної давності.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Бакунін М. Ф. URL: <https://ru.citaty.net/tsitaty/627539-mikhail-aleksandrovich-bakunin-svoboda-odnogo-cheloveka-zakanchivaetsia-tam-gde-nach/>.

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.

4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135.

5. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>.

6. Про визнання недійсним договору купівлі-продажу, ЄСПЛ : Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 року у справі № 6 – 17 цс 17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicivsu/6-17cs17>.

7. Ильичев П. А. Исковая давность. Проблемы теории и правоприминительной практики : дисс. ... к.ю.н. : 12.00.03 / Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина. Москва: 2014. 156 с.

Гопанчук Василь Степанович
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, професор

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Одним із актуальних питань протягом всього існування людства залишається питання прав людини, можливість їх реалізації та захисту. Утвердження, забезпечення, реалізація прав людини є важливим показником, що вказує на демократичність та соціальність держави, а також на те, що така держава є правовою.

Гарантії дотримання прав людини та їх захисту закріплені як в національних, так і в міжнародних нормативних актах. Так, частиною п'ятою статті 55 Конституції України, кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Такий підхід відповідає проявам верховенства права, що не обмежується лише законодавством, а містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо.

Зупинимось на найбільш відомому способі захисту прав та свобод людини і громадянина, а саме на судовому механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина.

Право громадян на судовий захист закріплено у статті 10 Загальної декларації права людини, згідно якої воно знайшло своє відображення у частині першій статті 55 Конституції України. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожен може звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних

органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України.

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Для того щоб звернутися до суду необхідно скласти позовну чи іншу заяву, передбачену чинним процесуальним законодавством, надати суду відповідні докази та сплатити судовий збір. Позов має відповідати вимогам встановленим процесуальним законодавством. Підготувати документи для звернення до суду особа може самостійно або ж звернутися за правового допомоги, у тому числі безоплатно.

Слід відмітити, що норми, які передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист. Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах.

Гарантоване Конституцією України право кожного на судовий захист передбачає можливість особи, права, свободи чи інтереси якої порушені, невизнані або оспорені, отримати законне та обгрунтоване судове рішення впродовж встановленого законом строку. Саме по собі звернення до суду без своєчасного вирішення спору по суті призводить до недотримання цього конституційного принципу, оскільки жодним чином не гарантує реальний захист порушених, невизнаних і оспорених прав, свобод та інтересів. Нині проблема забезпечення своєчасності розгляду справ у порядку цивільного судочинства є надзвичайно актуальною, оскільки розгляд справ у строки, передбачені ст. 210 ЦПК України, на жаль, відбувається рідко. До порушення строків розгляду справ призводить затягування цивільного процесу його учасниками, яке стає можливим через недосконалість цивільного процесуального законодавства. Затягування цивільного процесу може

здійснюватися, зокрема, шляхом зловживання процесуальними правами особами, які беруть участь у справі [1, с.13].

Є. В. Васьковський розглядав зловживання процесуальним правом як неприпустиме здійснення права, що спрямоване проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи або веде до вкрай несправедливих результатів для противної сторони [2, с. 669].

Я. В. Грель, приєднуючись до позиції Є. В. Васьковського, додає, що таке неприпустиме здійснення права звернено також проти рівноправності сторін [3, с. 10].

На думку А. В. Юдіна, зловживання правом у цивільному процесі є протиправною шкідливою процесуальною дією (бездіяльністю) недобросовісної управленої особи, спрямованою проти інтересів правосуддя та процесуальних прав інших учасників процесу, що є окремим різновидом цивільного процесуального правопорушення [4, с. 57].

З погляду О. В. Бобровника, «практично всі особи, які беруть участь у справі, можуть зловживати наданими їм процесуальними правами, що негативно позначається на діяльності судів різних інстанцій, які змушені неодноразово переглядати одну й ту саму справу» [5, с. 28].

Таким чином, на підставі наведених визначень можна виділити загальні ознаки зловживання цивільними процесуальними правами: це недобросовісна реалізація прав особами, які беруть участь у справі; така реалізація суперечить завданням цивільного судочинства; зловживання процесуальними правами спрямоване на порушення як публічних, так і приватних інтересів; воно може здійснюватися у вигляді дій або бездіяльності, як умисно, так і з необережності.

З огляду на викладене, обов'язок суду забезпечувати своєчасний розгляд цивільної справи забезпечується двома шляхами: своєчасним і добросовісним виконанням власних повноважень і контролем за належним виконанням учасниками цивільного процесу їхніх процесуальних обов'язків, а також не зловживанням цивільними процесуальними правами особами, які беруть участь у справі. А також, слід додати, що суд є пріоритетним, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод

людини й громадянина, на що прямо звертається увага в Конституції України.

Список використаних джерел

1. Маруніч Г. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №9. С. 13-18.

2. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1915. – Т. 1. – 691 с.

3. Грель Я. В. Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / Я. В. Грель. – Новосибирск, 2006. – 26 с.

4. Юдин А. В. Злоупотребление правами в гражданском судопроизводстве : дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / А. В. Юдин. – СПб. : 2009. – 537 с.

5. Бобровник О. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі / О. Бобровник // *Право України*. – 2008. – № 7. – С. 27–29.

Калінюк Анжела Леонідівна

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ В ЗМІШАНИХ СІМ'ЯХ

На шляху побудови Україною дійсно правової, демократичної держави та утвердження в ній загальнолюдських цінностей, перед українським суспільством ставляться нові виклики та задачі, виконання яких потребує ретельного та виваженого підходу до питання розвитку та удосконалення соціальних інститутів, найважливішим серед яких був і продовжує залишатися інститут сім'ї, оскільки найвища цінність сім'ї полягає у тому, що вона є тим середовищем, в якому розвивається дитина та формується її особистість [1, с. 60].

Сім'я для дитини виступає базовою соціальною системою, яка впливає на її розвиток, яка підтримує і навчає її, допомагає визначити розуміння себе та інших. Як зазначає А. К. Болотова, сім'я виступає як модель поведінки і модель взаємодії в інших системах відносин. В сім'ї діти засвоюють погляди і моральні цінності своєї культури, включаються в систему емоційної підтримки і турботи, переживають свої перші соціальні конфлікти, вчаться координувати свою точку зору та оточуючих, відстоювати свою позицію, діяти спільно з іншими, поступатися та шукати компроміси. Сім'я готує дітей до того, щоб вони стали компетентними, активним членами суспільства, а прихильність дітей до батьків, яка формується, слугує моделлю для спілкування з більш широким соціальним оточенням [2, с. 31].

В сучасних умовах, на фоні економічних, політичних та соціальних змін, які впливають на всі без винятку суспільні відносини, особливо чітко простежується трансформація найважливішого їх соціального інституту – сім'ї. Передовсім, це стосується загального уявлення про сім'ю, як осередок суспільства, а також про форми та культуру сімейного життя. На зміст сімейних правовідносин неабияк вплинуло значне розширення кола їх учасників. За деякими статистичними даними кількість розірваних в Україні шлюбів співвідноситься з кількістю зареєстрованих шлюбів приблизно як один до двох. У понад 70 % випадків подружжя, що розриває шлюб, має неповнолітніх дітей і близько 50 % цих осіб вступають у повторний шлюб протягом трьох років з моменту розірвання попереднього [3]. Можемо передбачати, що, за такої ситуації, продовжує зростати кількість повторно укладених шлюбів, які об'єднують в одну сім'ю нерідних батьків та дітей. Це означає, що значна кількість дітей в Україні проживає у сім'ях з вітчимою або, рідше, з мачухою. Все це, серед іншого, викликає потребу відповідного правового регулювання особистих і майнових правовідносин таких їх суб'єктів, як вітчим, мачуха, пасинок, падчерка.

Особи, які мають дітей від попереднього шлюбу і вступають в шлюб повторно створюють сім'ї, які в юридичній літературі прийнято називати відтвореними або змішаними [4, с. 35].

Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю [5], закріпивши на законодавчому рівні права

та свободи людини та громадянина, тим самим взявши на себе обов'язок створити умови для реалізації цих прав у будь-якій сфері суспільного життя, в тому числі у сфері сімейних відносин.

Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято в 1989 році й ратифіковано Україною в 1991 році, проголосила, що для повноцінного розвитку дитині найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння [6]. Керуючись міжнародно-правовими нормами, національним законодавством України так само наголошено, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення [7]. Отже, в українському суспільстві, інститут сім'ї сприймається як першооснова людського буття, як обов'язкова ланка життєдіяльності, розвитку і функціонування людини в соціумі в цілому.

Беззаперечним є твердженням, що сім'ї належить основна роль в формуванні моральних засад, життєвих принципів дитини, оскільки саме батьки, в першу чергу, закладають усі найважливіші аспекти належного розвитку дитини на шляху її становлення, як майбутньої особистості.

Ставлячи за мету досягти стабільності у сфері сімейних відносин в цілому та у сфері виховання дітей, зокрема, держава Україна за допомогою правових засобів встановила та забезпечує пріоритет сімейного виховання [8].

Необхідно зауважити, що сімейне право, на відміну від цивільного, на першій щабель ставить особисті немайнові відносини, за якими, уже як похідні, слідують майнові відносини. Розглядаючи особисті немайнові відносини, в якості їх основного елементу, слід назвати суб'єкт. В нашому випадку суб'єктами сімейних особистих немайнових відносин виступають вітчизняні та мачуха. Аналізуючи особисті немайнові відносини, визначені главою 21 СК України, можна припустити, що ці відносини законодавцем врегульовано саме з позиції суб'єктного складу, шляхом наділення останніх певними правами та обов'язками.

Однак, відповідно до ст. 155 СК України, батьки мають право і зобов'язані надати дитині належне батьківське виховання. Такими ж правами та обов'язками наділені прийомні батьки, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу та патронатні

вихователі, які взяли у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування [8]. Коли ж йдеться про вітчима, мачуху, то в силу закону (ст. 260 СК України), вітчим, мачуха наділені лише правом брати участь у вихованні пасинка, падчерки. Як бачимо, законодавство містить положення, на підставі яких утворюються різні за своїм змістом правові конструкції, у яких обсяг прав і обов'язків залежить саме від суб'єктного складу правовідносин.

Висвітлюючи питання щодо особистих немайнових прав вітчима, мачуха, необхідно вказати, що в сімейному праві під особистими немайними правами розуміють суб'єктивні, природні, невід'ємні права, які мають немайновий характер та виникають при укладенні, розірванні або визнанні недійсним шлюбу, народження дитини та влаштування дитини, яка залишилася без піклування батьків в сім'ю усиновлювача, опікуна, прийомних батьків [9, с. 161]. Більшу частину особистих немайнових прав пов'язують із батьківськими правами, які в свою чергу розглядаються в невід'ємному взаємозв'язку з батьківськими обов'язками, і більшість батьківських прав виводяться крізь призму обов'язків. Проте, ані у сімейному кодексі, ані в іншому нормативно-правовому акті, не міститься визначення батьківських прав. Важливо також те, що особисті немайнові права вітчима, мачухи є структурним елементом в загальній системі особистих немайнових прав фізичної особи.

Однією зі специфічних особливостей особистих немайнових правовідносин за участю вітчима, мачухи і пасинка, падчерки є те, що вони породжують правові наслідки переважно поза волею особи. Тобто, взаємні права та обов'язки їх учасників формуються не за волею учасників, а відповідно до норм закону та у такій послідовності: реєстрація шлюбу - спільне проживання - взаємні права та обов'язки.

Отже, в силу закону до особистих немайнових прав вітчима, мачухи віднесено: право брати участь у вихованні пасинка, падчерки (ст. 260 СК України), право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних пасинка, падчерки (ч. 1 ст. 262 СК України), право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних пасинка, падчерки до органу опіки та піклування

або до суду без спеціальних на те повноважень (ч. 2 ст. 262 СК України) [8].

Зрештою, особисті немайнові права, якими в силу закону наділяються вітчим, мачуха, мають певні особливості в частині їх реалізації. Як уже зазначалось, вітчим, мачуха мають право брати участь у вихованні пасинка, падчерки. Зі змісту закону випливає, що таким правом вітчим, мачуха можуть скористатися лише за певних умов, оскільки першочергове право на виховання, покладається на рідних батьків дитини, і лише за відповідних обставин, таким правом наділяються інші особи.

Наступною обставиною, а також, на нашу думку, прогалиною законодавства, усунення якої має важливе значення для характеристики особистих немайнових прав вітчима, мачухи щодо пасинка, падчерки є відсутність законодавчо визначеного обов'язку вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки, на відміну від особистого немайнового обов'язку, що виникає у батьків щодо виховання, утримання дитини тощо.

З нашої точки зору, така невідповідність законодавчих положень при регулюванні однорідних за своєю сутністю правових відносин, не сприяє належній реалізації окремих особистих немайнових прав вітчимою, мачухою та має бути усуненою. Адже наявність у вітчима, мачухи певного обсягу особистих немайнових прав, за загальним правилом, повинно зумовлювати одночасне виникнення у них відповідних обов'язків.

Список використаних джерел

1. Калінюк А. Л. Підстави виникнення сімейних правовідносин за участю вітчима, мачухи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.11>

2. Семья и современный социум. Коллективная монография под общ. ред. В. Л. Ситникова, С. А. Бурковой, Э. Б. Дунаевской. Санкт-Петербург: Социально-гуманитарное знание. 2017. 466 с.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

4. Батурцева А.А. Особенности призвания к наследованию отчима (мачухи) и пасынков (падчерки). *Таврический научный обозреватель*. 2016. № 10-2 (15). С. 35–38.

5. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996р. № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96

6. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-theChild.pdf> (дата звернення: 01.06.2021).

7. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

8. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

9. Серебрякова А. А., Савельев А. А. Личные неимущественные права в гражданском и семейном праве. *Научный журнал «Власть»*. 2012. № 8. С. 159–161.

Кирдан Богдан Васильович

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Веренкіотова Ольга Валеріївна

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Відповідно до статті 24 Конституції України, жінки мають рівні з чоловіками права і свободи. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти й професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці й здоров'я жінок, наданням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства й дитинства, ураховуючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Рівність прав і можливостей в одержанні освіти, загальної та спеціальної підготовки зумовила те, що жіноча праця за своєю кваліфікацією зрівнялася з чоловічою. Проте, крім роботи на виробництві, жінки багато сил і часу приділяють домашньому господарству і вихованню дітей. Тому об'єктивно жінка не може нарівні з чоловіком брати участь у суспільному виробництві. Поширена теорія гармонійного поєднання виробничої праці з материнством є оманливою, оскільки нею приховується експлуатація жінки. Ураховуючи фізіологічні особливості жіночого організму, законодавство про працю передбачає низку обмежень у виконанні певних робіт, а в деяких випадках надає жінкам пільги і переваги. Пільги та переваги, передбачені законодавством про працю, значно знизили конкурентоздатність жіночої робочої сили на ринку праці [2, с. 233]. Утримувати працівників, які мають багато пільг, власнику або уповноваженому ним органу не вигідно, а примусити підприємців брати жінок на роботу в сучасних умовах практично неможливо. Вимушене суміщення сімейних обов'язків із роботою на виробництві не минає безслідно. Найвідчутнішим негативним наслідком фактичного подвійного навантаження жінки є хронічна перевтома, що призводить до зниження продуктивності її праці на виробництві [3, с. 385].

Відповідно до статті 43 Конституції України передбачено, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Законодавство про працю України містить спеціальні норми про охорону праці жінок, якими передбачено, по-перше, охорону праці всіх жінок-працівниць; по-друге, – охорону праці жінок із урахуванням з материнства.

Особливості праці жінок закріплено в гл. XII КЗпПУ. Заборонено застосування праці жінок на важких роботах і роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких видів підземних робіт (нефізичних або робіт із санітарного та побутового обслуговування). Така позиція також закріплена у статті 43 Конституції України. Перелік

важких робіт та робіт зі шкідливими й небезпечними умовами праці, де заборонене застосування праці жінок, було затверджено наказом МОЗ України від 29 грудня 1993 року № 256. Проте, з метою приведення нормативно-правових актів у відповідність до вимог гендерної політики вказаний наказ втратив чинність відповідно до наказу МОЗ України від 13 жовтня 2017 року № 1254. Вважаємо, що в даному випадку необхідно враховувати саме фізіологічні властивості жінок зокрема при прийнятті на роботу працівників роботодавцями.

Законодавством передбачені обмеження щодо застосування праці жінок у нічний час. Це можливо лише в тих галузях народного господарства, де викликано особливою необхідністю і як тимчасовий захід. Перелік таких галузей визначено Кабінетом Міністрів України. Ст. 175 КЗпПУ дозволено працю жінок у нічний час на підприємствах, де працюють члени однієї родини.

Не дозволяється також залучення жінок до підіймання і пересування речей, маса яких перевищує окреслені граничні норми. Граничні норми підіймання і переміщення важких речей жінками затверджені наказом МОЗ України від 10 грудня 1993 року № 241. Граничними нормами підіймання і пересування вантажів вважають 10 кг, якщо до двох разів на годину наявна почерговість із іншою роботою, а якщо робота пов'язана з постійним підійманням і пересуванням вантажів протягом робочої зміни, то 7 кг.

Особливими гарантіями та пільгами жінки користуються, з огляду на виконання ними функції материнства. Такими вважають: гарантії під час прийому на роботу вагітних жінок, матерів, які мають дітей віком до трьох років, а також самотніх матерів; заборону на їх звільнення з ініціативи адміністрації, а у випадках ліквідації підприємства – обов'язкове працевлаштування (ст. 184 КЗпПУ); надання вагітним жінкам легшої роботи за наявності медичного висновку, до того ж зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою, якщо легша робота є нижче оплачуваною; зниження для цієї категорії працівників норм виробітку, норм обслуговування; надання жінкам оплачуваних відпусток у зв'язку з вагітністю й пологами; можливість приєднання щорічної відпустки до соціальних відпусток; надання частково оплачуваної відпустки для догляду за дитиною до

досягнення нею двох років і відпустки без збереження заробітної плати до трирічного віку дитини, а за наявності медичного висновку – до шести років; надання жінці, яка здійснює догляд за дитиною, на її прохання роботи на умовах неповного робочого дня. Усі зазначені види відпусток зараховуються до загального і безперервного стажу роботи жінки, хоча не враховуються у визначенні стажу для щорічної оплачуваної відпустки. На час перебування у відпустках названих видів за жінкою зберігається її посада чи місце роботи [4, с. 215].

Відповідно до ст. 176 КЗпПУ, неприпустимим є залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні, а також направлення у відрядження вагітних жінок і матерів, які мають дітей віком до трьох років. За ст. 177 КЗпПУ жінок, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не може бути залучено до надурочних робіт або направлено у відрядження без їх згоди.

Вагітним жінкам, згідно з медичним висновком, має бути знижено норми виробітку, норми обслуговування або переведено їх на іншу роботу, що є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою. До остаточного вирішення питання про надання вагітній жінці легшої роботи вона підлягає вивільненню від роботи із збереженням середнього заробітку за всі пропущені внаслідок цього робочі дні за рахунок підприємства, установи, організації. Жінок, які мають дітей віком до трьох років, у разі неможливості виконання ними попередніх трудових функцій переводять на іншу роботу зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою до досягнення дитиною трьох років (ст. 178 КЗпПУ).

Якщо заробіток осіб (вагітні жінки, матері, які мають дітей віком до трьох років) на легшій роботі є вищим за той, що вони одержували до переведення, їм виплачується фактичний заробіток.

На підставі медичного висновку жінки отримують оплачувану відпустку за вагітністю й пологами тривалістю 70 календ. днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей чи ускладнення пологів – 70) календ. днів після пологів, починаючи з дня пологів. Тривалість відпустки за вагітністю й пологами обчислюється сумарно і становить 126 календарних днів

(140 календарних днів у разі народження двох і більше дітей чи ускладнення пологів). Жінки отримують її повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів.

Жінці, яка працює і має двох чи більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда, чи яка усиновила дитину, одинокої матері, батьку, який виховує дитину без матері (серед іншого й у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла дитину під опіку, щороку має бути надано додаткову оплачувану відпустку тривалістю 10 календ. днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календ. днів.

Жінки, які мають дітей віком до півтора року, отримують додаткові перерви для годування дитини, що обліковуються як робочий час і оплачуються за середнім заробітком (не рідше, ніж через три години, тривалістю не менше тридцяти хвилин кожна, за наявності двох і більше немовлят тривалість перерви становить не менше години). Строки і порядок надання перерв визначає власник або уповноважений ним орган за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації та з урахуванням бажання матері. Гарантії та пільги, передбачені законодавством для жінок-матерів, поширюються і на батьків, які виховують дітей без матері (серед іншого, у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також на опікунів (піклувальників) [4, с. 217].

Враховуючи викладене та відповідно до положень Конституції України вважаємо, що приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність до вимог гендерної політики є позитивним кроком до становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, та правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Яцух О. В. Охорона праці жінок. *Праці Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2013. Вип. 13. Т. 6. С. 232–237.

3. Дмитренко Ю. П. Трудове право України. К. Юрінком Інтер, 2009. С. 384–386.

4. Іванов Ю. Ф. Трудове право України. К. : Нац. акад. внутр. справ. 2016. 244 с.

Красицька Лариса Василівна

професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

ПРО КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОBOB'ЯЗОК БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ

В умовах проведення рекодифікації цивільного законодавства України та обговорення питання щодо оновлення Сімейного кодексу України питання правового регулювання відносин, які опосередковують виконання батьками та повнолітніми дітьми свого конституційного обов'язку з утримання, набуває своєї актуальності.

Стаття 51 Конституції України від 28 червня 1996 р. проголошує: «Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків».

Необхідно зазначити, що одним з основних прав дитини є право на утримання від батьків до досягнення повноліття. Праву дитини на утримання відповідає обов'язок батьків надавати таке утримання. Конституційний обов'язок батьків щодо утримання дітей до досягнення ними повноліття знайшов своє закріплення і у ст. 180 СК України.

Право на утримання дитини є передбачена й гарантована законом можливість дитини одержувати від батьків утримання до досягнення нею повноліття. Варто зазначити, що обов'язок батьків утримувати дитину до повноліття не припиняється й у випадку, коли дитині, яка досягла шістнадцяти років, надається право на шлюб у порядку ст. 23 СК України, й вона укладає шлюб. Так, п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»

передбачає, що вирішуючи спір про стягнення аліментів на неповнолітню дитину, суди повинні враховувати, що укладення нею шлюбу не припиняє передбаченого законом обов'язку утримувати її до досягнення повноліття.

У разі неналежного виконання батьками обов'язку з утримання дитини до досягнення нею повноліття право дитини на утримання захищається судом шляхом стягнення аліментів.

Відносини батьків і дітей щодо надання утримання в юридичній літературі називають аліментними, тому виникає питання щодо співвідношення таких понять, як «аліменти» та «утримання». Слід зазначити, що в СК України термін аліменти вживається в кількох значеннях. Так, відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 181 СК України за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. Отже, можна зробити висновок, що під аліментами розуміють кошти на утримання дитини.

В юридичній літературі наголошується на необхідності розмежування таких понять, як «аліменти» і «утримання». Вочевидь, утримання є більш широкою за своїм змістом правовою категорією, яка включає в себе як грошову форму утримання, що йменується аліментами, так і натуральну форму утримання, зокрема забезпечення продуктами харчування, одягом, житлом тощо. Така позиція сприйнята й українським законодавством. Зокрема, ч. 2 ст. 181 СК України передбачає, що за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. Якщо аліменти на утримання дитини стягуються на підставі рішення суду, то відбувається трансформація зобов'язань з утримання в аліментні зобов'язання, в яких здійснюється не тільки захист приватних інтересів (дитини, одного з батьків), а і публічних інтересів (забезпечення розвитку дитини і формування її як особистості, гідного члена суспільства).

В аліментному правовідношенні чітко визначено зобов'язану особу (мати, батько) та уповноважену особу (дитина). Причому аліментне правовідношення не є правовідношенням з множинністю осіб на стороні боржника, між батьком і дитиною існує аліментне

правовідношення, між матір'ю і дитиною також існує аліментне правовідношення. Тривалість аліментного правовідношення між дитиною та матір'ю, батьком зумовлюється віком дитини, оскільки свій обов'язок з надання утримання батьки зобов'язані виконувати до досягнення дитиною повноліття, а за наявності певних умов аліментний обов'язок може виникати у батьків і повнолітніх дітей щодо надання утримання.

Розглянемо деякі проблемні питання щодо аліментних правовідносин батьків і дітей, батьків і повнолітніх дітей. Так, достатньо часто зміна законодавцем мінімального розміру аліментів на дитину викликає питання щодо необхідності подання позовів про зміну розміру аліментів. Тому пропонується статтю 192 СК України доповнити частиною 2 у такій редакції: «2. Зміна мінімального розміру аліментів на дитину не потребує звернення до суду з окремим позовом про зміну розміру аліментів».

Щодо аліментних зобов'язань батьків утримувати повнолітніх дітей, то варто звернути увагу на те, що, положення ст. 185 СК України щодо участі батьків у додаткових витратах на дитину, що обумовлені особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо), не розповсюджуються на відносини між батьками та повнолітніми дітьми згідно зі ст. 201 СК України.

Правової визначеності потребують відносини щодо обов'язку батьків, позбавлених батьківських прав, утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, до досягнення ними двадцяти трьох років. На сьогодні ці відносини чітко не врегульовані СК України. Вбачається, що обов'язок батьків, позбавлених батьківських прав, не може припинитися й після досягнення дитиною повноліття, якщо є передбачені законом підстави щодо утримання батьками повнолітніх дочки, сина. У зв'язку з цим пропонується статтю 198 СК України доповнити частиною другою в такій редакції: «2. Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, вони зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати». Аналогічні доповнення доцільно внести й до ст. 199 СК України, доповнивши частину першу ст. 199

СК України абзацом другим в такій редакції: «Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, вони зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, до досягнення ними двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу».

Потребують також удосконалення положення щодо визначення мінімального розміру аліментів на повнолітніх дочку, сину, а саме в тій частині, що положення частини 2 ст. 182 СК України щодо мінімального гарантованого та мінімального рекомендованого розміру аліментів на дитину на ці відносини не поширюються. Пропонується частину 1 ст. 200 СК України викласти в редакції: «1. Суд визначає розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) платника аліментів з урахуванням обставин, зазначених у частинах першій, третій статті 182 цього Кодексу».

Залишилися не врегульованими сімейним законодавством й відносини зі зміни розміру аліментів, що стягуються з повнолітніх дочки, сина на утримання їх непрацевдатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. До таких відносин за аналогією закону застосовують положення ст. 192 СК України. Пропонується Главу 17 СК України доповнити статтею 206-1 «Застосування норм цього Кодексу до відносин щодо обов'язку повнолітніх дочки, сина утримувати батьків» і викласти її в редакції: «До відносин між повнолітніми дочкою, сином і батьками щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 191-192 і 194-197 цього Кодексу».

Зазначені пропозиції сприятимуть визначеності сімейно-правових норм і передбачуваності судової практики в справах про стягнення аліментів.

Куцик Катерина Володимирівна
старший викладач кафедри цивільно-
правових дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА НЕДОТОРКАНИСТЬ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

Кожна людина так чи інакше є частиною суспільства, у якому проживає, працює і розвивається. Жити у суспільстві і не рахуватися із ним, його загальноприйнятими нормами – неможливо. В ідеалі, особисте життя кожної людини повинно гармонійно взаємодіяти із її життям суспільним. Втім, саме особисте життя є найбільш вразливим для можливих протиправних посягань. Зважаючи на це, держава за допомогою законодавчого інструментарію забезпечує умови, при яких саме це суспільство може стати сприятливим середовищем для життя людини та при яких члени суспільства відчуватимуть себе захищеними.

Право людини на недоторканність особистого життя та обов'язок його забезпечення державою офіційно проголошено у міжнародно-правових актах, серед яких Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. 12), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 8), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 17), Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ч. 1 ст. 16), Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. (ст. 7). В Основному Законі нашої держави – Конституції України – у ст. 32 також закріплене право на охорону особистого життя громадян від незаконного втручання. Відповідні правові норми містить і Цивільний кодекс України. Так, у ст. 301 закріплені гарантії недоторканності особистого життя особи та його таємницю.

«Особистим життям» особи прийнято вважати її поведінку поза межами виконання нею різноманітних суспільних обов'язків, тобто поведінку і діяльність у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що звільнена від «тягаря

суспільних інтересів», спрямована на досягнення особистої мети та задоволення власних потреб [1, с. 504]. Однак, єдиного підходу до визначення цього поняття серед представників вітчизняної наукової доктрини немає. Зокрема, питанням тлумачення та забезпечення права на недоторканність особистого життя присвячено праці багатьох вітчизняних дослідників, серед яких О. В. Басай [2], Т. І. Дудаш [3], А. В. Кардаш [4], І. В. Михайленко [5], С. Т. Мішуровська [6], О. З. Панкевич [7], В. В. Породько [8], О. В. Стогова [9], В. О. Серьогін [10], В. С. Сивухін [11], О. І. Нагнічук [12]. Така ситуація зумовлена застосуванням поряд із поняттям «особисте життя» поняття «приватне життя» - як у актах національного законодавства (наприклад, Кримінальний кодекс України), міжнародних документах (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р.), так і правозастосовчій практиці Європейського Суду прав людини (наприклад, рішення у справі «Норріс проти Ірландії» (Norris v. Ireland) [13]. Зважаючи на викладене, деякі науковці, посилаючись на важливість уніфікації законодавства, наголошують на необхідності використання в нормативно-правових документах визначення «приватне життя» [10], а, наприклад, Ю. В. Кириченко взагалі пропонує внести зміни до ст. 32 Конституції України, замінивши означення «особисте» на «приватне» [14].

Варто відзначити, що в контексті права на особисте життя розглядають також надану особі й гарантовану державою можливість контролювати інформацію про самого себе, не допускати розголошення відомостей особистого характеру. Конституція України (ст. 32) гарантує недопустимість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. І, звичайно, такі обмеження слушні, оскільки йдеться про права особи, можливі подробиці її інтимного життя, інформацію, розголошення якої може негативно вплинути на її родинний стан, сферу діяльності тощо.

У ст. 11 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. визначено, що відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно

ідентифікована є інформацією про особу – її персональними даними, та відноситься до інформації з обмеженим доступом. До таких відомостей належать дані про національність особи, її освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата та місце народження. Водночас, у ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію» вказано, що «...конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень». Виходячи із викладеного, до конфіденційної інформації, яка підлягатиме правовій охороні, може відноситися не лише інформація, що визначена як конфіденційна у ст. 11 Закону (щодо національності, освіти, місця народження та проживання тощо), а й інші дані, які, на думку фізичної особи, потребують захисту та можуть вважатися конфіденційними (наприклад, номер мобільного телефону, електронна пошта тощо). Також, до такого виду інформації, яка підлягає правовій охороні, прийнято відносити інформацію професійного характеру (лікарська таємниця (ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р.), нотаріальна таємниця (ст. 8 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.), таємниця усиновлення (ст. 226 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р.), таємниця сповіді, довіреної священнослужителю тощо). При цьому законодавець зауважує, що конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом (ст. 21 Закону України «Про інформацію»). Окрім того, сама особа має право на вільний доступ до інформації, яка стосується її особисто, крім випадків, передбачених законом (ст. 11 Закону України «Про інформацію»).

Ратифікація Верховною Радою України 6 липня 2010 р. Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (1981 р.) та Додаткового протоколу до неї стали підтвердженням того, що Україна зобов'язалася забезпечити дотримання прав і свобод людини, передбачених ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та гарантованих ст. 32 Конституції України. З метою реалізації взятих на себе зобов'язань Верховною

Радою України було прийнято Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. Цим Законом повноваження щодо контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також створено Департамент у сфері захисту персональних даних Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У ст. 2 вказаного Закону визначено поняття «персональні дані», яке повністю відповідає поняттю «інформація про фізичну особу (персональні дані)», яке закріплене у ст. 11 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. Стаття 5 Закону України «Про захист персональних даних» конкретизує, які саме персональні дані можуть бути об'єктами такого захисту. Зокрема, зазначається, що персональні дані можуть бути віднесені до конфіденційної інформації про особу законом або відповідною особою – тобто перелік даних, які вважатимуться персональними для певної особи, може бути ширшим, аніж, до прикладу, той, що визначений Законом України «Про інформацію». Водночас, законодавець уточнює, що певна інформація щодо особи, яка дозволяє її ідентифікувати як таку, не відноситься до конфіденційної та, відповідно, не підлягає захисту відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» (наприклад, дані, що стосуються здійснення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень; персональні дані, зазначені у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, оформленій за формою, визначеною відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» - крім відомостей, визначених Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.; інформація про отримання у будь-якій формі фізичною особою бюджетних коштів, державного чи комунального майна, крім випадків, передбачених ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р.).

Захист персональних даних та, відповідно, безпека особистого життя – ключові права людини, охорона яких закріплена на законодавчому рівні. Тож якщо Конституцією України закріплене право вільно збирати, зберігати,

використовувати і поширювати інформацію (ст. 34), все ж воно обмежується у тому випадку, якщо така інформація про особу є конфіденційною (ст. 32). Відповідну правову норму містить і Цивільний кодекс України, у ст. 302 якого встановлено недопустимість збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди.

Однак, незважаючи на увагу з боку суспільства та держави до питання недоторканності особистого життя в цілому та гарантій захисту персональних даних зокрема все ж мають місце непоодинокі випадки порушень у цій сфері. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, розвиток комп'ютерних систем, цифровізація процесів і надання різного роду послуг у електронній формі зумовлюють передання та обробку значного масиву інформації, що стосується конкретної особи, в тому числі конфіденційної, у електронному вигляді розпорядникам такої інформації. З кожним роком кількість персональних даних, які генеруються різними електронними сервісами, додатками зростає все більше. Крім того, різноманітні канали зв'язку (до прикладу месенджери), які стали буденністю в житті людей, не завжди гарантують збереженість персональних даних, які передаються в процесі комунікації (як приклад, масова розсилка sms- та e-mail-повідомлень від компаній, послугами яких особа раніше не користувалася).

Показовою в цьому контексті є історія з мобільними додатками типу «Getcontact», «Truercaller» тощо, які юзери почали масово використовувати, щоб дізнатись як і хто у кого записаний в контактах. В обмін на це додатку передавалась, зокрема, інформація з власної адресної/телефонної книги користувача. Таким чином дані про номери телефонів та імена/прізвища абонентів розповсюджувались поза їх волею та без їхньої згоди. В окремих випадках це призводило навіть до розголошення лікарської таємниці, коли лікарі записували поряд з іменем пацієнта його діагноз, а потім інформацію з цієї адресної/телефонної книги міг побачити будь-який користувач додатку [15]. Ще одним прикладом вразливості системи безпеки захисту персональних даних є викриття правоохоронними органами осіб, у розпорядженні яких була конфіденційна

інформація про понад 32 млн. громадян країни, яку вони розповсюджували на одному із ринків столиці [16].

З огляду на викладене бачимо, що захист персональних даних залежить не тільки від правових норм, закріплених законодавчими актами, але і від обізнаності громадян із своїми основними правами під час надання інформації на збирання, обробку та зберігання персональних даних, способами їх захисту.

Цивільне законодавство України передбачає право особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Так, ст. 275 Цивільного кодексу України передбачено право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. При цьому закріплюється право на відшкодування завданої майнової та (або) моральної шкоди (ст. 280 Кодексу).

Порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних (ст. ст. 188-39, 188-40). Відповідальність за порушення недоторканності приватного життя передбачає і кримінальне законодавство (ст. ст. 182, 361-2 Кримінального кодексу України).

Формально, в Україні створена система захисту персональних даних, проте існує нагальна потреба в уточненні положень законодавства щодо порядку обробки персональних даних та у посиленні відповідальності розпорядників такої інформації за порушення у даній сфері.

З 25 травня 2018 р. у країнах Європейського Союзу почали застосовуватися положення Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних (General Data Protection Regulation) [17], який набув чинності ще 24 травня 2016 р. Ним було запроваджено нові принципи обробки персональних даних та встановлено нові гарантії їх захисту. Також передбачено підвищення рівня безпеки персональних даних, обмеження можливості використання хмарних сховищ для розміщення персональних даних, загальне

підвищення рівня приватності, запровадження більш суворих правил до згоди на опрацювання персональних даних.

Відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС Україна взяла на себе зобов'язання удосконалити національне законодавство про захист персональних даних з метою приведення його у відповідність до згаданого Регламенту. На даний час розроблений проект Закону «Про захист персональних даних», щодо якого отриманий Правовий висновок Спільного проекту Європейського Союзу та Ради Європи «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом задля посилення операційної спроможності Омбудсмана у сфері захисту прав людини» від 16 жовтня 2020 р., який містить рекомендації щодо узгодження тексту законопроекту зі стандартами Ради Європи та ЄС.

Зважаючи на це, а також виклики часу, які породжують нові проблеми у сфері захисту особистого життя людини, зокрема надійності збереження її персональних даних, першочерговими повинні стати заходи, спрямовані на виконання положень згаданого вище Регламенту через відображення відповідних правових норм в українському законодавстві. Саме законодавче закріплення дієвих механізмів захисту конфіденційної інформації про особу стане ще однією гарантією реалізації конституційного права на недоторканність особистого життя.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 5-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2013. Т. I. 832 с.

2. Басай О. В. Неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя як загальна засада цивільного законодавства України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 2(8). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13bovtzu.pdf> (дата звернення: 26.05.2021)

3. Дудаш Т. І. Баланс інтересів людини та суспільства як основоположний принцип тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XVIII регіональної науково-практичної

конференції, 26-27 січня 2012 року. Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. С. 20-22.

4. Кардаш А. В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2019. 244 с.

5. Михайленко І. В. Право людини на недоторканність приватного життя: поняття, аспекти, механізми реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2014. 231 с.

6. Міщуровська С. Т. Міжнародно-правовий захист права на приватне життя (сучасна практика): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2011. 21 с.

7. Панкевич О. З. Право на приватність: царина незалежності особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. № 2. С. 47–56

8. Породько В. В. Право на недоторканність особистого життя людини: проблема термінології. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 146–149

9. Стогова О. В. Особисте життя людини: проблема визначення поняття. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1(10). С. 6–10

10. Сergygin V. O. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків: ФІНН, 2010. 608 с.

11. Сивухін В. С. Конституційне право людини і громадянина на невтручання в їх особисте і сімейне життя та його забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 238 с.

12. Нагнічук О. І. Співвідношення права на свободу вираження щодо публічних осіб та права на повагу до приватного та сімейного життя публічних осіб у практиці Європейського Суду з прав людини. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168. Юридичні науки. С. 73–76

13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Норріс проти Ірландії» (Norris v. Ireland) від 26 жовтня 1988 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57547%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57547%22]}) (дата звернення: 26.05.2021)

14. Кириченко Ю. В. Конституційне закріплення права на невтручання в особисте і сімейне життя в Україні та європейських

держав: порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 5. С. 34–40

15. Персональні дані онлайн: проблеми регулювання та перспективи захисту. *Реанімаційний пакет реформ*: веб-сайт. URL: <https://gpr.org.ua/news/personal-ni-dani-onlayn-problemy-rehuliuvannia-ta-perspektyvy-zakhystu/> (дата звернення: 26.05.2021)

16. Збут конфіденційної інформації стосовно 32 млн громадян – викрито двох братів. *Офіс Генерального прокурора*: веб-сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=294470 (дата звернення: 26.05.2021)

17. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 26.05.2021)

Кучер Віталій Орестович
*завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент*

НЕПОРУШНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Власність – складне і багатогранне поняття, яке виражає всю сукупність суспільних відносин: економічних, соціальних, правових, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо. Право власності є основою та гарантією існування й розвитку громадянського суспільства.

Влучно зазначає вітчизняний вчений-конституціоналіст В. Речицький, що власність слід розглядати поряд зі свободою та демократією як одну з аксіом конституціоналізму [1].

Як зазначає В. В. Остапенко закріплення права власності у ст.41 Конституції України на рівних позиціях з такими основоположними правами, як право на життя, на свободу та

особисту недоторканість, честь і гідність, які є природними, невідчужуваними та непорушними правами людини, підкреслює його значущість [2, с. 186].

Право особи на власність закріплено в Конституції України, у якій установлено форми власності (статті 13, 41, 142 та 143 Конституції України), закріплено рівність усіх суб'єктів права власності (статті 1 та 13 Конституції України), гарантії права власності та обов'язки власників (статті 13 і 41 Конституції України).

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Право власності регулює стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20 березня 1952 р. [3], якою було гарантовано захист права власності. Згідно з цією статтею кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Право власності, в тому числі й приватної, не є абсолютним. Його здійснення має певні конституційно-правові межі. Конституційний стандарт ставлення до приватної власності передбачає регулятивні повноваження держави. Попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном.

Як відображено у ст. 41 Конституції України примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за

рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Можливість застосування державою заходів примусового відчуження об'єктів права приватної власності у зв'язку з суспільними потребами в юридичній літературі заперечень не викликає. Але, як зазначає Ю. В. Кириченко, вживання у першому реченні ч. 5 ст. 41 оцінного поняття «суспільна необхідність», яке є підставою примусового вилучення приватної власності й указує на можливість зіткнення приватних і публічних інтересів, є дискусійним [4, с. 30].

Конституційний Суд України, посилаючись на положення ст. 13 та ст. 41 Конституції України дійшов до висновку, що власність може бути обмежена, підкріпивши свою позицію посиланням на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, яка дозволяє вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів [5].

Втручання у право власності може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [6].

Як зауважує В. Матвієнко, значним недоліком ч. 6 ст. 41 чинної Конституції є суперечливість та необов'язковість її положень. На його думку, слова «може бути застосована» не встановлює чіткого імперативу як щодо обов'язковості застосування конфіскації майна лише судом, так і щодо обов'язковості застосування самої конфіскації майна «у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом» [7, с. 90]. Тому замість слів «може бути застосована» необхідно вжити слово «застосовується», а термін «майно» слід доповнити словом «приватне». Частина 6 ст. 41 Конституції України слід викласти у редакції: «Конфіскація приватного майна застосовується виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених

законом». Відсутність зазначеного уточнення призводить до неоднозначного тлумачення цієї норми Конституції.

Право власності не лише включає певні правомочності власників, а й покладає на них певні обов'язки, про які вказуються у ст.ст.13 і 41 Конституції України, а саме, використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства.

Із приписів Конституції України випливає, що кожен, хто не є власником, не має права створювати перешкод власнику у здійсненні належного йому права, а також вчиняти будь-які інші дії, спрямовані на порушення або обмеження правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження майном; права володіння, користування та розпорядження власністю є рівними для всіх осіб (власників) [8].

Таким чином право власності є стержнем конституційного регулювання економічних відносин. У правовій державі це право поряд зі свободою та народовладдям слід розглядати як один із головних принципів конституціоналізму. При цьому свобода правомочностей власника не є абсолютною, а обмежена конституційними принципами.

Список використаних джерел

1. Речицький В. Аксиоми конституціоналізму і Основний Закон України. URL: <http://khpg.org.ua/index.php?id=1452528731>

2. Остапенко В.О. Право власності у рішеннях конституційного суду України. *Форум права*. 2016. № 3. С. 186–193

3. Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20.03.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

4. Кириченко Ю.В. Право приватної власності за конституціями України та європейських держав. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 27-34.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням Воробйова В.Ю., Лосєва С.В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64

Конституції України (справа про заощадження громадян) від 10.10.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01#Text>

6. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23.03.2017 р. № 1989–VIII від 05.06.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>

7. Матвієнко В. Частина шоста ст. 41 Конституції України потребує уточнення. *Право України*. 2000. № 7. С. 90–91

8. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Дерменжи Андрія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 23 Закону України «Про іпотеку» від 14.07.2020 р. № 8-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-20#Text>

Мироненко Валентина Петрівна
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СІМ'Ї: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Відповідно до ст. 51 Конституції України [1] та ст.5 Сімейного кодексу України [2], сім'я перебуває під захистом держави.

Між тим, ні Конституція, ні Сімейний кодекс не містять конкретно сформульованого поняття захисту сім'ї: ці та інші акти сімейного законодавства містять в собі лише певні складові, з яких випливає, що захист сім'ї, як важливого соціального інституту, є

цілеспрямованим комплексом різнобічних дій держави, які зводяться до створення умов необхідних для формування і стабільного існування сім'ї, що будується на принципах, які найбільш відповідають демократичним, гуманним засадам правового суспільства. Іншими словами, під захистом сім'ї державою слід розуміти комплексну систему матеріальної, ідеологічної (виховної), соціальної та правової підтримки інститутів шлюбу та сім'ї, що спрямована на створення сприятливих умов для їх розвитку, стабілізацію сім'ї, охорони її від негативних явищ і процесів [3, с. 68].

Роль держави у забезпеченні належного функціонування сім'ї є досить вагомою. Не можна не погодитись з Ю. Корольовим, який зазначав, що види та способи захисту сім'ї визначаються можливістю та компетенцією численних державних настанов (приписів), всіх сил суспільства на кожному етапі його розвитку [4, с. 6].

Сім'я є не тільки важливим соціальним інститутом, вона виступає і в якості союзу конкретних осіб, пов'язаних шлюбними відносинами, у зв'язку з чим захист сім'ї завжди повинен пов'язуватись з обов'язковим захистом прав та інтересів подружжя, дітей та інших членів сім'ї.

Матеріальний добробут сім'ї певною мірою є запорукою її стабільності. Тому до економічних засобів підтримки сім'ї слід віднести надання різного роду пілг молодим сім'ям, які в сучасних умовах є недостатньо самостійними у фінансовому розумінні, в силу чого потребують особливої уваги і підтримки; встановлення різних видів соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим, багатодітним, неповним та студентським сім'ям тощо. Зрозуміло, що вживані заходи не повністю відповідають і задовольняють потреби сімей, проте уже сама наявність таких кроків з боку держави свідчить про позитивні зрушення у цій сфері.

Правові засоби захисту сім'ї включають в себе діяльність державних органів, повноваження яких безпосередньо спрямовані на регулювання економічних, соціальних питань сім'ї; розробку, прийняття та практичне втілення нормативно-правових актів щодо захисту сім'ї, материнства, батьківства, дитинства; діяльність правоохоронних органів – судів, прокуратури, Національної поліції

України, які покликані охороняти законні права та інтереси членів сім'ї; реалізацію норм чинного законодавства, рішень державних органів та можливість застосування конкретних мір впливу для відновлення порушеного права чи інтересу будь-якого учасника сімейно-правових відносин.

Захист сім'ї правовими засобами здійснюється завдяки тому, що законом чітко визначені права та обов'язки усіх учасників сімейних правовідносин, а також тому, що закон містить в якості загальної умови обов'язковість суворого дотримання усіма учасниками сімейних відносин вимог сімейного законодавства. Порушення цих вимог, порушення особистих немайнових чи майнових прав інших учасників, невиконання або неналежне виконання сімейних обов'язків призводить до накладення на винних осіб заходів не тільки сімейної відповідальності (позбавлення батьківських прав), а й цивільної (усунення від спадщини) чи кримінальної (злісне ухилення від сплати аліментів, розголошення таємниці усиновлення, зловживання опікунськими правами) відповідальності тощо.

Словом, зміст конституційно-правової охорони сім'ї складають тісно пов'язані між собою норми, які визначають правила дозволеної поведінки учасника сімейних правовідносин та норми, які встановлюють санкції відповідальності за неправомірну поведінку суб'єкта.

Таким чином, захист сім'ї в межах Конституції України та сімейного законодавства, розуміється як захист суб'єктивних прав усіх членів сім'ї, створення умов для виконання ними своїх обов'язків.

Проте, конституційно-правовий захист сім'ї не обмежується суто сімейним законодавством, охорона сім'ї здійснюється і відповідно до інших приписів Конституції України, а отже, за необхідності до уваги беруться також норми житлового та трудового законодавства. Тобто житлові, трудові, пенсійні, цивільні та інші права осіб, які випливають із членства в сім'ї або родинних відносин теж виступають в якості об'єктів правового захисту.

До соціального захисту сім'ї слід віднести систему законодавства, яким регулюється саме соціальні питання. Це – Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [5],

«Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [6], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»[7] та багато інших.

Підтримка сім'ї шляхом соціального забезпечення здійснюється головним чином у вигляді різноманітних грошових виплат (державної допомоги), як правило визначеним членам або на певних членів сім'ї. Законодавство передбачає такі види державної допомоги: у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по нагляду за дитиною до трьох років; допомога самотнім матерям; державна соціальна допомога малозабезпеченим та багатодітним сім'ям; тимчасова допомога дітям місце проживання батьків яких невідоме або вони ухиляються від сплати аліментів або не мають можливості утримувати дитину; соціальна допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; пенсія у зв'язку з втратою годувальника тощо.

Виховна підтримка сім'ї в першу чергу знаходить вияв в тих моральних засадах, поглядах, які сформовані в суспільстві і схвалюються державою. Сфера моралі, як відомо, не піддається правовому регулюванню, проте і не залишається без уваги з боку держави. Виховна підтримка знаходить свій вираз у встановленні норм, які не допускають жорстокого поводження, тобто підкреслюють неприпустимість у сфері сімейних відносин такої поведінки, яка б принижувала людську гідність особи; у тому, що регулювання сімейних відносин здійснюється лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з урахуванням права учасників на таємницю особистого життя, права на особисту свободу та недопустимість свавільного втручання в сімейне життя; у тому, що будь-який з учасників сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання; у тому, що жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

Виховна підтримка проявляється також у створенні відповідних державних органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї і які проводять просвітницьку, роз'яснювальну роботу серед членів

сім'ї, організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги усім, хто за нею звертається.

Передбачаючи право батьків на виховання дітей, держава надає батькам певної свободи у виборі поведінки, тим самим надаючи батькам можливість самостійно реалізувати свої батьківські права. Презумується, що батьки здійснюють свої дії лише на благо дітей. Зважаючи на особистий, індивідуальний характер виховного процесу, держава дотримується певної делікатності в їх регулювання, щоб не порушувати нормального балансу таких відносин, але втручається в процес виховання в усіх випадках, коли способи та методи виховання, обрані батьками чи іншими особами, які за законом здійснюють нагляд за дітьми, суперечать інтересам дитини.

Виховна роль держави має місце і в питаннях щодо встановлення певних обмежень для реалізації сімейних прав особами, які зловживають спиртними напоями, наркотичними та токсичними засобами та особами, які позбавлені батьківських прав.

Зрозуміло, що не всі аспекти сімейного життя піддаються державному регулюванню (взаємна любов, повага, народження дітей). Проте можливість певного матеріального чи правового стимулювання при здійсненні сім'єю ряду функцій отримує юридичне забезпечення, а самі функції набувають правового змісту, що надає змогу, нехай навіть і опосередковано, впливати на сферу особистих прав суб'єктів сімейних відносин.

В загальній системі конституційно-правового захисту сім'ї окреме місце займає охорона прав та інтересів дітей, яка включає в себе всі можливі засоби і способи, передбачені законодавством. Слід сказати, що забезпечення захисту прав та інтересів дитини є одним із основних напрямків державної сімейної політики – законодавство визначає, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом.

Широкий спектр засобів захисту сім'ї - від надання різного роду підтримки, до застосування відповідних заходів державного примусу свідчить про те, що Україна вирішує одне із своїх найголовніших завдань – забезпечення сприятливих соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій

для стабільного існування та розвитку сім'ї, поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2937-III (в ред.. 01.01.2021). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
3. Сімейне право України. За ред. В.П. Мироненко. Київ : Правова єдність. 2008. 477 с.
4. Королев Ю.А. Правовые вопросы семьи и воспитания детей. Москва : Юридическая литература. 1968. 183 с.
5. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України № 2811-ХП від 21.11.1992 (в ред.. 14.04.2021). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
6. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю. Закон України № 2109-III від 16.11.2000 (в ред. 24.09.2020). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. Ст. 2.
7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Закон України № 1768-III від 01.06.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.

Петровський Андрій Володимирович

*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу [1]. У цивільному судочинстві наведене положення Конституції України знайшло своє відображення в ст. 15 ЦПК України, яка наголошує, що представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється

виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом [2].

Вважаємо доцільним приділити увагу аналізу Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 у справі № 1-23/2009 за конституційним зверненням громадянина І. В. Голованя щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» та ч. 2 цієї статті «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» (КУ в ред. станом до 02.06.2016 р. – *примітка авт.*) [3]. Свою необхідність в офіційному тлумаченні автор клопотання пояснює неоднозначністю розуміння і застосування зазначених положень Конституції України посадовими особами органів прокуратури, зокрема слідчими при проведенні допитів свідків у кримінальному процесі.

Суб'єкт права на конституційне звернення посилається на неоднакові процесуальні акти слідчих і прокурорів у конкретних кримінальних справах щодо можливості надання свідкам під час допиту правової допомоги адвокатом. Так, посадові особи слідчих органів відмовляються проводити процесуальні дії зі свідком у присутності його адвоката. Це, на думку автора клопотання, є обмеженням конституційного права на правову допомогу і може призвести до порушення прав людини і громадянина. У зв'язку з цим, у контексті положень ст. 59 Конституції України (КУ в ред. станом до 02.06.2016 р. – *примітка авт.*), останній просить роз'яснити, зокрема, одне з питань: чи має громадянин право на правову допомогу адвоката під час допиту його як свідка або у разі виклику для надання пояснень до державних органів?

У резолютивній частині свого рішення Конституційний Суд України, в аспекті конституційного звернення роз'яснив, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень.

Аналізуючи зазначене Рішення КСУ ми бачимо, що суб'єкт права на конституційне звернення у своєму клопотанні ставив одне

з питань щодо права громадянина на правову допомогу адвоката під час допиту його в якості свідка виключно у кримінальному процесі. Виникає логічне запитання: чому автор клопотання не розширив коло своєї зацікавленості, не включивши в нього питання аналогічної конструкції, наприклад, щодо цивільного процесу? Вважаємо це недоцільним, оскільки розгляд справ у порядку цивільного судочинства здійснюється на засадах змагальності і суд не має права примушувати окремих свідків давати показання. В цьому зацікавлені лише сторони, тому що саме на них покладено обов'язок доказування і подання доказів (ст. 81 ЦПК України).

Слід звернути увагу ще на одну обставину: якщо представником сторони або третьої особи у цивільній справі виступає адвокат, то відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України, а також п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4] він не може бути допитаний як свідок у цивільній справі з приводу тих обставин, які стали йому відомі у зв'язку з наданням ним правової допомоги, оскільки такі обставини складають предмет адвокатської таємниці (ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Однак у юридичній літературі зазначається, що клієнт вправі давати згоду та вимагати від адвоката дачі показань у якості свідка, оскільки саме таємницю свого клієнта має оберігати адвокат [5, с. 282]. Автори цієї тези, на нашу думку, посилалися на Правила адвокатської етики [6], які містять положення про те, що збереження конфіденційності будь-якої інформації, отриманої адвокатом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі здійснення адвокатської діяльності, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується.

Зіставлення зазначених теоретичних посилань з процесуальним законом свідчить про те, що ЦПК України не містить в собі положення, які дозволяють адвокату за згодою особи, яка довірила йому відомості, давати з приводу них показання в якості свідка. Тому приведена позиція авторів є незрозумілою, що не спирається на закон. Такі ж саме положення відсутні в нормах Кодексу адміністративного судочинства України і Кримінальному процесуальному кодексі України.

Заслуговує на увагу приклад із судової практики: у листопаді 2018 р. сімнадцятирічна Ф. звернулася до суду з позовом до К. про визнання заповіту недійсним. В обґрунтування своїх позовних вимог позивачка зазначала, що 21.09.2018 р. помер її батько – Ф.Л.Б., якому на праві приватної власності належала $\frac{1}{2}$ частина житлового будинку, в якій батько проживав із нею та її 10-ти місячним сином, а також зі своєю дружиною К. (мачухою позивачки) – відповідачкою у справі. 08.09.2018 р. К. викликала додому нотаріуса, який посвідчив заповіт, згідно з яким Ф.Л.Б. заповів своїй дружині – відповідачці у справі – $\frac{1}{2}$ частину житлового будинку та інше майно.

Позивачка вважала заповіт недійсним і таким, що порушує її майнові права та права її 10-ти місячного сина. Вона зазначала, що перед смертю батько страждав раком січового міхура. 04.09.2018 р. самопочуття батька різко погіршилось. Станом на 08.09.2018 р. він не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

У судовому засіданні позивачка заявила клопотання до суду про надання їй безоплатної правової допомоги. Суд відхилив клопотання, мотивуючи це тим, що у даному випадку інтереси неповнолітньої особи мають право представляти прокурор або уповноважені особи органу опіки та піклування [7].

Виходячи з вищенаведеного прикладу, можемо дійти висновку, що суд неправомірно відмовив у задоволенні клопотання позивачки, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 156 Сімейного кодексу України неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу [8]. Таким чином, судом I-ї інстанції було порушено конституційне право позивачки на надання їй правової допомоги, зокрема у безоплатній формі.

Із урахуванням зазначеного, проаналізувавши нормативно-правові акти, які регламентують порядок і форми надання правової допомоги, можемо дійти висновку, що прийняття 02 червня 2011 року Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [9] сприяє всебічному, повному та об'єктивному розгляду і вирішенню цивільних справ у суді та реалізує положення ст. 59 Конституції України щодо права кожної особи на професійну правничу допомогу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96
2. Цивільний процесуальний кодекс України в ред. від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу)» від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009. *Офіційний Вісник України*. 2009. № 79. Ст. 937.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липн. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
5. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / [За заг. ред. С.Я. Фурси.] Київ, 2006. Т. 1. – 912 с.
6. Правила адвокатської етики, схвалені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>
7. Архів місцевого суду Гуляйпільського району Запорізької області за 2019 р.
8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
9. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

Полішко Наталія Леонідівна
старший викладач кафедри цивільно-
правових дисциплін Національної академії
внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК, ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Конституція України закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Разом з тим, трудове законодавство, враховуючи фізіологічні особливості організму жінки, інтереси охорони материнства і дитинства, встановлює спеціальні норми, що стосуються охорони праці та здоров'я жінок.

Однією із найважливіших конституційних гарантій у галузі регулювання трудових праввідносин є норма викладена у ст. 45 Конституції України, яка передбачає, що тільки законами визначається максимальна тривалість робочого часу [2]. Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці «Про скорочення робочого часу до 40 годин на тиждень», ратифікованою Україною 9 червня 1956 року та ст. 50 КЗпП України, нормальна тривалість робочого часу (у тому числі і співробітників поліції) не може перевищувати 40 годин на тиждень. Але відповідно до ч. 4 п. 21 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України, працівники ОВС зобов'язані проходити службу там, де це викликано інтересами служби і обумовлено наказами прямих начальників [1]. Відповідно до ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію», особливий характер служби в поліції містить такі спеціальні умови для певних категорій поліцейських: службу у святкові та вихідні дні; службу позмінно; службу з нерівномірним графіком; службу в нічний час. Розподіл службового часу поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції. Для поліцейських устанавлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських, - шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всіх поліцейських, крім залучених до

виконання службових обов'язків. Поліцейським, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, крім поліцейських, які працюють у змінному режимі, відповідний час для відпочинку в порядку компенсації надається протягом двох наступних місяців [3]. Крім того, виконання працівниками органів внутрішніх справ (особливо оперативними співробітниками) своїх службових обов'язків щодо боротьби зі злочинністю дуже часто потребує прийняття невідкладних заходів за межами, встановленого законодавством робочого часу, і тому на практиці існує думка, що для працівників поліції застосовується режим роботи з ненормованим робочим часом.

На думку окремих фахівців, для удосконалення правового регулювання робочого часу працівників поліції необхідно встановити в Положенні про проходження служби можливість застосування режиму ненормованого робочого часу для деяких керівних працівників органів поліції. А також на рівні відомчого наказу МВС закріпити перелік посад проходження служби на яких передбачено режим роботи з ненормованим робочим часом [4].

Неспростовною, з точки зору законодавства, є та обставина, що несення служби працівниками поліції понад установлену тривалість робочого часу, а також у вихідні та святкові дні потребує певної компенсації. Така компенсація передбачає підвищену оплату праці. Відповідно до п. 21 Положення про проходження служби оплата праці працівників ОВС у надурочний, нічний час, у вихідні та святкові дні провадиться відповідно до вимог законодавства [4].

Як бачимо, диференціація правового регулювання робочого часу жінок-співробітників Національної поліції України за таким критерієм як специфіка професійної діяльності здійснюється: шляхом застосування певного правового примусу; шляхом особливості компенсації оплати праці за несення служби у надурочний та нічний час; шляхом спеціальних умов та підстав залучення працівників поліції до служби понад встановлену тривалість робочого часу, в дні щотижневого відпочинку, святкові дні та у нічний час.

Правовий примус при диференціації правового регулювання робочого часу жінок-співробітників Національної поліції України проявляється у тому, що співробітник поліції, незалежно від

спеціального звання, займаної посади, статі, при особливих оперативних умовах, не має права без поважних причин відмовитися від виконання службових обов'язків понад встановлений законодавством робочий час, у дні щотижневого відпочинку та святкові дні. Такий висновок можна зробити виходячи з норм викладених у ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію» та п. 21 Положення про проходження служби, які передбачають, що у необхідних випадках особи рядового і начальницького складу несуть службу понад встановлену тривалість робочого часу, а також у вихідні та святкові дні [3; 4]. Виходячи із норм викладених у п. 17 Положення про проходження служби, яка передбачає, що вагітні жінки і матері з числа осіб рядового і начальницького складу користуються всіма правами і пільгами встановленими законодавством, а також ст. 176 КЗпП України, яка забороняє залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження можна зробити припущення, що вище перераховані категорії жінок-поліцейських не можуть залучатися до несення служби понад встановлену тривалість робочого часу, а також у вихідні та святкові дні навіть при особливих оперативних умовах. Зміст ст. 177 КЗпП України свідчить про те, що забороняється, навіть якщо це необхідно в інтересах служби, залучати до надурочних робіт і направляти у відрядження жінок – поліцейських, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів без їх згоди [1]. Відповідно до ст. 108 КЗпП України працею у нічний час вважається виконання співробітниками поліції України службових обов'язків у період з 22 до 6 годин [1]. Підставами для несення служби в нічний час вважаються: графіки нарядів, чергувань, затверджені керівниками поліції; плани проведення навчань та профілактичних заходів; письмові накази керівників органів внутрішніх справ.

Окрім цього, в наказі керівник поліції вказує причини, які обумовили необхідність залучення працівників поліції до служби в нічний час, перелік співробітників, що залучаються до виконання служби, тривалість такої служби. У невідкладних випадках керівники поліції можуть видавати накази про залучення працівників до служби в нічний час і в усній формі з подальшим

письмовим оформленням відповідних документів в термін не більше 3-х днів.

Таким чином, диференціація, правового регулювання робочого часу жінок-співробітників Національної поліції, за таким критерієм як стать працівника та виконання материнської функції здійснюється шляхом надання жінкам спеціальних правових гарантій у вигляді пільг та переваг та шляхом застосування заборон і обмежень передбачених у чинному законодавстві. Гарантії, що надаються жінкам – поліцейським у галузі робочого часу поділяються на загальні, передбачені для всіх жінок – працівників НПУ та додаткові, передбачені для жінок – працівників НПУ, що виконують материнську функцію. Відповідно до статті 3 Кодексу законів про працю України [1] та п. 17 Положення про проходження служби на жінок – співробітників Національної поліції розповсюджуються спеціальні гарантії щодо правового регулювання праці у тому числі, у галузі правового регулювання робочого часу [4]. Диференціація правового регулювання робочого часу жінок – працівників НПУ за таким критерієм, як стать здійснюється шляхом обмежень нормами, що містяться у ст. 175 КЗпП України. Відповідно до вказаної статті, залучення жінок до робіт у нічний час не допускається, за винятком тих галузей народного господарства, де це викликається особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Диференціація правового регулювання робочого часу жінок – співробітників Національної поліції за таким критерієм як виконання материнської функції здійснюється шляхом заборон нормами, що містяться у статтях 55 та 176 КЗпП України. Вказані норми забороняють залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження. Диференціація правового регулювання робочого часу жінок – співробітників Національної поліції за вищевказаним критерієм здійснюється, також, шляхом обмежень нормами, що містяться у ст. 177 КЗпП України [1]. Дані норми обмежують залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей – інвалідів, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження. Диференціація правового регулювання робочого часу жінок-співробітників Національної поліції, за таким критерієм як виконання материнської функції,

здійснюється шляхом надання гарантій у вигляді пільг та переваг нормами, що містяться у ст.ст. 178 «Переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років», ст.185 «Надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, путівок до санаторіїв та будинків відпочинку і надання їм матеріальної допомоги» та ст. 56 КЗпП України «Неповний робочий час».

Підсумовуючи можна стверджувати, що особливості правового регулювання робочого часу жінок – співробітників Національної поліції полягають у специфічних критеріях диференціації правового регулювання (специфіка професійної діяльності працівника Національної поліції України, стать та виконання материнської функції), яка здійснюється різними правовими способами (примус, заборона, обмеження та гарантії у вигляді пільг та переваг). Така диференціація здійснюється як загальним законодавством про працю, так і спеціальним законодавством про проходження служби в Національній поліції України.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Про Національну поліцію. Закон України № 580-VIII (станом на 22.04.2020 р.). режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

4. Постанова КМ від 29.07.1991 р. № 114 «Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ». Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text>

Стецюк Наталія Василівна
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук

КОНСТИТУЦІЯ І КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ДЕРЖАВИ

В Указі Президента України №128/2021 від 30.03 2021р. «Про відзначення 25-ї річниці Конституції України» окрему увагу звернуто на важливе значення та роль Основного Закону України в процесі розбудови правової, демократичної держави [1]. Адже, саме чинним Основним Законом Україну було уконституйовано як суверенну, демократичну, соціальну та правову державу (ст.1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю в Україні (ч.1, ст.3). Крім того, саме Конституція України визнала Український народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі, який здійснює цю владу як безпосередньо, так і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч.2, ст.5), вона закріпила в нашій державі дію принципу верховенства права (ч.1, ст.8), гарантувала місцеве самоврядування (ст.7) та здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1, ст.6) [2]. В її положеннях знайшли своє відображення також низка інших загально визнаних демократичних принципів та засад сучасного європейського конституціоналізму.

Одночасно, для забезпечення належної реалізації проголошених конституційних положень, Основному Закону держави було «надано» низку особливих юридичних властивостей. Зокрема, ухвалена Конституція України проголошувалась законом, який стає основою для національної правової системи, отримує вищу юридичну силу та підвищену ступінь стабільності в порівнянні з іншими нормативними актами та політико-правовими документами. Передбачалося, що останнє буде забезпечуватися, насамперед, особливим порядком внесення змін до Конституції

України, Так, згідно із ст.156 Конституції України законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до парламенту Президентом України або не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. В той же самий час, для внесення змін до всіх інших розділів Конституції України, ст.ст. 154 та 155 Конституції України передбачено процедуру, за якою даний законопроект може бути поданий до парламенту Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України і вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії парламенту за нього проголосувало не менше як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України. Крім того, окремо було передбачено, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України; Конституція України не може бути змінена також в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст.157). При цьому, гарантом дотримання всіх вище перерахованих вимог мав стати Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в державі [2].

Чвертьстолітня історія Основного Закону нашої держави свідчить про численні спроби внесення змін до нього. За цей період, тільки перелік одних «висновків» Конституційного Суду України щодо відповідності проектів законів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України нараховує декілька десятків позицій. При цьому, прикметним стало те, що починаючи вже з перших спроб внесення змін до Конституції України на поч. 2000-их років і закінчуючи «анонсованими» в наші дні майбутніми змінами в частині децентралізації державної влади, далеко не всі ці ініціативи були направлені на підтримання стабільності Основного Закону

держави, забезпечення його верховенства, а також на збереженні непорушності основних засад конституційного ладу. Мало того, більшість конституційних змін стосувалися тільки перерозподілу владних повноважень в між «главою держави» (Президентом України), «парламентом» (Верховною Радою України) і «урядом» (Кабінетом Міністрів України). Однак, при цьому, ініціатори конституційних змін чомусь весь час забували як про права та свободи людини, так і про потреби та законні інтереси всього Українського народу як такого. Поодиноким виключенням з останнього стали конституційні зміни щодо закріплення стратегічного курсу нашої держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [4].

Постійні спроби внесення змін до Основного Закону держави, а також аналіз наслідків конституційних змін 2004, 2016 та 2020 років ставлять питання про «співмірність» в даному процесі таких явищ як «стабільність конституції», «непорушність конституційного ладу» і «конституційних змін» як таких. Адже, будь-які конституційні зміни не можуть бути «спонтанними», належним чином не обґрунтованими, з рештою, вони не можуть носити фрагментарного характеру. Конституційні зміни не повинні жодним чином посягати на «цілісність» Основного Закону держави як політико-правового документу, чи «невілювати» або «розмивати» основні засади конституційного ладу держави, при цьому не змінюючи їх в легітимний спосіб) [5].

Процедура внесення конституційних змін, як і будь-яка інша діяльність органів державної влади та їх посадових осіб повинна відповідати загальній меті існування самої Української держави, неухильному дотриманню її всіх без виключення конституційних обов'язків. При цьому визначальним (пріоритетним) залишається повсемісне виконання головного обов'язку держави, а саме «утвердження та забезпечення прав і свобод людини» (ч.2 ст.3 Конституції України).

В процесі внесення змін до Конституції України не припустимим є згорання демократії, верховенства права, соціального характеру сучасної Української держави. Будь-які зміни Конституції України мають приводити до подальшого

зміцнення її як суверенної, демократичної держави, держави соціальної та правової.

Нові виклики часу і нові загрози, які останніми роками повстали перед Українською державою, об'єктивно вимагають посиленої уваги усіх учасників процедури внесення змін до Основного Закону держави в частині забезпечення його відповідності Конституції України. Особлива відповідальність в даному випадку покладається на Конституційний Суд України, оскільки саме він зобов'язаний в будь-якому випадку дати висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Основного Закону держави.

Список використаних джерел

1. Про відзначення 25-ї річниці Конституції України. Указ Президента України №128/2021 від 30.03.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1282021-38033>.

2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки / Центр Разумкова; відп. ред. А.Рачок, Ю.Якименко; упоряд. П.Стецюк. Київ: Заповіт, 2020. 300 с.

4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Закон України // Відомості Верховної Ради, 2019, № 9, ст.50.

5. Стецюк Н.В. Стабільність Конституції і конституційні зміни: проблема співмірності. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики*: матеріали наукового семінару (23 червня 2017 р.) / упор. М. В. Ковалів. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 257–261.

Устименко Тетяна Петрівна

*доцент, професор кафедри цивільно-
правових дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук*

ПРАВО ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФУ, ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Україна є однією з найбагатших за своїми природними ресурсами країн Європи. Наша держава має найбільшу серед держав Азово-Чорноморського басейну довжину морського узбережжя - 2759,2 кілометра. На українському шельфі Чорного та Азовського морів розвідано значні запаси корисних копалин, зокрема до 1583,5 млрд. куб. метрів природного газу і до 409,8 млн. тонн сирої нафти, що становить понад 30 відсотків загальних запасів вуглеводнів України. При цьому з них видобуто лише 4 відсотки тоді, як із берегових родовищ - до 70 відсотків розвіданих запасів вуглеводнів [1].

Відповідно статті 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [2].

Відповідно до п. 5 ч.1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються серед інших засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу.

Так, для України, як для кожної морської держави, критично важливого значення має не тільки державний кордон, але й її морські кордони, які розділяють морські простори (зони) країн, такі як виключна (морська) економічна зона та континентальний шельф.

Згідно із статтею 3 Закону про держкордон державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, на морі встановлюється по зовнішній межі

територіального моря України [3]. Відповідно до статті 5 Закону про держкордон до територіального моря України належать прибережні морські води шириною *дванадцять морських миль*, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки.

Міжнародний Суд ООН визначив, що морський кордон, що розділяє континентальний шельф та виключні економічні зони, не варто уподібнювати державному кордону, що розділяє території держав. Перший визначає кордони морських просторів (зон), де, відповідно до міжнародного права, прибережні держави мають деякі суверенні права для певних цілей. Останній визначає територіальні межі державного суверенітету [4].

Детально розглянемо морські простори під назвами «виключна економічна зона» та «континентальний шельф» в контексті так званої «Конституції Океанів» - Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права [5] (далі – Конвенція) та національного законодавства України.

Слід підкреслити, що серед усіх міжнародних документів у світі, Конвенція «стоїть» на умовному другому місці за значимістю після Статуту Організації Об'єднаних Націй та є фундаментом морського права.

Так, стаття 55 Конвенції визначає, що *виключна економічна зона* являє собою район, що знаходиться за межами територіального моря і прилеглий до нього, який підпадає під встановлений особливий правовий режим, згідно з яким права і юрисдикція прибережної держави і права та свободи інших держав регулюються відповідними положеннями цієї Конвенції.

Ширина виключної економічної зони не повинна перевищувати *200 морських миль*, відлічених від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря (стаття 57 Конвенції).

Згідно із статтею 74 Конвенції делімітація виключної економічної зони між державами з протилежними або суміжними узбережжями здійснюється шляхом укладення угод на підставі міжнародного права, як на це вказується у статті 38 Статуту Міжнародного Суду, з метою досягнення справедливого рішення. Якщо протягом розумного строку відповідної угоди досягнуто не

було, зацікавлені держави вдаються до процедур, передбачених цією Конвенцією.

Водночас, на підставі Конвенції Україна прийняла спеціальне законодавство про виключну (морську) економічну зону. Так, відповідно до статті 2 Закону України «Про виключну морську (економічну) зону України» [6] морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать, становлять виключну (морську) економічну зону України. Ширина виключної (морської) економічної зони становить *до 200 морських миль*, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України.

Стаття 3 Закону України «Про виключну морську (економічну) зону України» закріплює, що делімітація виключної (морської) економічної зони провадиться з урахуванням законодавства України шляхом укладення угод з державами, побережжя яких протилежні або суміжні побережжю України, на підставі принципів і критеріїв, загально визнаних у міжнародному праві, з метою досягнення справедливого вирішення цього питання.

Відповідно до положень статті 4 зазначеного вище Закону Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні серед іншого має суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як живих, так і неживих у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами і щодо здійснення інших видів діяльності по економічній розвідці та розробці зазначеної зони, у тому числі виробництву енергії шляхом використання води, течій і вітру, тощо.

Суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони і його надр реалізуються відповідно до законодавства України про континентальний шельф та Кодексу України про надра.

Положення про виключну (морську) економічну зону містить також і стаття 411 Господарського кодексу України [7] (далі – ГК України). ГК України закріплено, що з метою забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління ними у виключній (морській) економічній зоні держава вживає заходів (включаючи огляд,

інспекцію, арешт і судовий розгляд) щодо забезпечення додержання суб'єктами господарювання законодавства України. Держава у виключній (морській) економічній зоні України має виключне право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки і розробки природних ресурсів, інших економічних цілей відповідно до законодавства України.

Статтю 76 Конвенції визначено, що *континентальний шельф* прибережної держави включає морське дно і надра підводних районів, що простягаються за межі її територіального моря протягом всього природного продовження її суходутної території до зовнішнього кордону підводної околиці материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відлічується ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної околиці материка не простягається на таку відстань.

Фіксовані точки, які складають лінію зовнішніх кордонів континентального шельфу на морському дні, повинні знаходитися не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відлічується ширина територіального моря, або не далі 100 морських миль від 2500-метрової ізобати, яка представляє собою лінію, що з'єднує глибини в 2500 метрів.

Згідно із статтю 77 Конвенції прибережна держава здійснює над континентальним шельфом суверенні права з метою його розвідки і розробки його природних ресурсів. Ці права є винятковими у тому сенсі, що у випадку, коли прибережна держава не здійснює розвідку континентального шельфу або не експлуатує його природні ресурси, ніхто не може робити цього без чітко висловленої згоди прибережної держави.

До природних ресурсів континентального шельфу відносяться мінеральні та інші неживі ресурси морського дна і його надр, а також живі організми, що належать до «сидячих видів», тобто організми, які у період, коли можливий їх промисел, або знаходяться у нерухомому стані на морському дні або під ним, або не здатні пересуватися інакше, як перебуваючи в постійному фізичному контакті з морським дном або його надрами.

Згідно із статтю 83 Конвенції делімітація континентального шельфу між державами з протилежними або суміжними

узбережжями здійснюється шляхом укладення угод на підставі міжнародного права, як на це вказується у статті 38 Статуту Міжнародного Суду, з метою досягнення справедливого рішення. Якщо протягом розумного строку відповідної угоди досягнуто не було, зацікавлені держави вдаються до процедур, передбачених цією Конвенцією.

Тепер також звернемо окрему увагу на існуючі міжнародні документи, що стосуються встановлення морських кордонів між Україною та іншими державами.

Україна межує з трьома прибережними державами, а саме: Туреччиною, Румунією та Російською Федерацією. Слід відмітити, що морський кордон між Україною та Туреччиною був визначений на підставі угоди. Так, згідно із статтею 1 Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Туреччина про кордон економічних (морських) зон України і Республіки Туреччина [8] кордон континентального шельфу, що встановлений Угодою між Урядом України і Урядом Республіки Туреччина про кордон континентального шельфу між Україною і Республікою Туреччина в Чорному морі від 30.05.1994, є також кордоном економічних (морських) зон між Україною і Республікою Туреччина.

Лінія морського кордону між Україною та Румунією була встановлена у 2009 році на підставі рішення Міжнародного Суду ООН. 03.02.2009 Міжнародний Суд ООН встановив лінію морського кордону між Румунією та Україною [9].

Водночас, морський кордон між Україною та Російською Федерацією в Азовському морі, Керченський протоці та Чорному морі не встановлений. На даний час є чинним Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [10].

Згідно із абзацом першим статті 1 цього Договору Азовське море та Керченська протока історично є *внутрішніми водами* України і Російської Федерації (що є вочевидь абсурдним, оскільки внутрішні води можуть належати лише одній державі, а не двом, що прямо підтверджується змістом статті 8 Конвенції). Так, статтею 8 Конвенції встановлено, що лише води, розташовані в бік берега від вихідної лінії територіального моря, складають частину внутрішніх вод.

У абзаці другому статті 1 Договору Україна та Російська Федерація визначили, що Азовське море розмежується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами. Але станом на травень 2021 року Україна та Російська Федерація води Азовського моря лінією державного кордону не розмежували.

На даний час охорона тимчасового, «умовного» (не встановленого відповідно до приписів міжнародного морського права) кордону з Російською Федерацією здійснюється Україною на підставі Розпорядження Президента України «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» [11].

Цим Розпорядженням встановлено, що до досягнення домовленості між Україною і Російською Федерацією щодо визначення державного кордону в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та визначення лінії розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу в північно-східній частині Чорного моря, Державний комітет у справах охорони державного кордону України у взаємодії з іншими центральними органами виконавчої влади зобов'язаний здійснювати охорону державного кордону в Азовському морі, у Чорному морі та у Керченській протоці, а також охорону прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря по лініях, визначених Президентом України.

Враховуючи викладене вище, можна дійти до очевидного висновку – Україні необхідно якнайшвидше взяти усіх передбачених міжнародним правом заходів з метою встановлення морського кордону між Україною та Російською Федерацією.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF>.

2. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

4. Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда 2008-2012 годы (ООН, Нью-Йорк, 2014 год). URL: <https://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-2008-2012-ru.pdf>. – С. 85.

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» № 728-XIV від 03.06.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 254.

6. Про виключну морську (економічну) зону: Закон України від 16.05.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 21. Ст. 152.

7. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

8. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Туреччина про кордон економічних (морських) зон України і Республіки Туреччина від 30.05.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_008.

9. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 02.06.1997 р., ратифікований 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

10. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205.

11. Розпорядження Президента України «Про внесення змін до Розпорядження Президента України від 6 жовтня 1998 року № 515 «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» від 6 серпня 1999 року № 187/99-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/99-%D1%80%D0%BF>.

Федіна Наталія Василівна
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
факультету №1 Інституту з підготовки
фахівців для підрозділів Національної
поліції Львівського державного
університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Державно-правовий розвиток сучасної України, що стоїть на шляху побудови демократичної, правової, соціальної держави, яка прагне втілити конституційний принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю, чії права і свободи та інтереси, визначаються діяльністю державної влади, а відповідно визначає коло найбільш важливих проблем конституційного права, в особливості питання реалізації Конституції України в частині забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Конституційно-правовий статус людини – це сукупність правосуб'єктності особи, його принципів, прав, свобод і обов'язків людини та їх гарантій.

Конституційно-правовий статус громадянина, крім вищезазначених елементів, включає також певний зв'язок між людиною і державою, із якого випливають додаткові права, свободи й обов'язки особи та їх гарантії.

Конституційна дієздатність – це здатність людини і громадянина своїми діями набувати для себе конституційних прав та свобод, та відповідно їх здійснювати, а також своїми діями створювати для себе конституційні обов'язки, самостійно їх виконувати, а отже і нести відповідальність за їх невиконання (наприклад, конституційний обов'язок сплачувати податки несуть особи, які реалізували своє право на працю або на підприємницьку діяльність).

Обсяг конституційної дієздатності визначається Конституцією України і не може бути обмежений, крім випадків, передбачених нею ж (ст. 64) [1].

Права і свободи людини і громадянина визнаються і гарантуються в Україні згідно із загально визнаними принципами і нормами міжнародного права і відповідно до Конституції України. Найважливішими серед міжнародно-правових документів є Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950). Україна вступила до Ради Європи, підписавши при вступі Конвенцію 1950 року, що зобов'язує державу застосовувати її з позиції Європейського права в галузі прав людини. Важливою подією стало прийняття Верховною Радою України 23 лютого 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», відповідно до ст. 17 якого суди при розгляді справ мають застосовувати Конвенцію та практику Європейського Суду з прав людини як джерело права [2, с. 99].

Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина являють собою основоположні засади та ідеї, відповідно до яких здійснюється правове регулювання відносин між особою та державою.

Відповідно до Конституції України конституційними принципами правового статусу людини і громадянина є наступні:

- права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією України, не є вичерпними;

- усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними;

- кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості;

- громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до

чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [3, с. 26].

Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні ґрунтується на таких принципах:

1. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність (ст. 3 Конституції України).

2. Конституційний принцип рівноправ'я, який являє собою правило, звернене до держави, яка повинна протидіяти будь-якій дискримінації громадян з боку своїх органів.

3. Принцип невідчужуваності, непорушності та невичерпності основних прав і свобод (статті 21, 22, ч. 1 ст. 157 Конституції України).

4. Принцип єдності конституційних прав і обов'язків.

5. Принцип безпосередньої дії прав і свобод людини і громадянина (ч. 3 ст. 8 Конституції України).

6. Принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України.

7. Принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [1].

Отже, проголосивши незалежність, Україна стала на шлях побудови власної правової держави і громадянського суспільства, закріплення конституційних засад розвитку прав та свобод людини та громадянина.

«Право» будь-якої держави – це фактично всеохопна сукупність прав і свобод людини і громадянина, яка найчастіше принаймні у європейській (романо-германській) правовій сім'ї виражена у системі правових норм, що регулюють в першу чергу поведінку кожної людини (у тому числі й громадянина) у суспільстві, а також – взаємовідносини суспільства та його державних та самоврядних органів управління з кожною людиною та людськими спільнотами (професійними, етнокультурними, віковими, політичними об'єднаннями) [4, с. 28].

Система конституційних прав людини і громадянина в Україні охоплює теоретично максимально всеосяжний спектр прав і свобод у виборі способів і засобів життєдіяльності кожної людини, що проживає чи перебуває в нашій країні. І це, безумовно,

позитивне надбання нашого суспільства. Однак практична реалізація та захист цих прав і свобод майже щоразу наштовхуються на значні перепони і перешкоди, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер та є підґрунтям для невирішених проблем у цій сфері [4, с. 29].

Конституція України у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріпила широкий спектр прав і свобод людини, а також загальні принципи та положення, які мають на меті визначити зміст гарантій і механізмів реалізації цих прав і свобод. Однак слід пам'ятати, що деякі норми Основного Закону України залишаються на сьогодні переважно декларативними. Це має своїм наслідком поширення правового нігілізму в суспільстві та породження недовіри громадян у спроможність держави належним чином забезпечити і гарантувати їх конституційні права. На підставі зазначеного особливої гостроти нині набуває проблема удосконалення існуючої системи конституційних гарантій прав і свобод людини в Україні. Конструктивне розв'язання цієї проблеми передбачає удосконалення існуючих юридичних механізмів закріплення та реалізації конституційних прав і свобод людини [5, с. 34].

В підсумку слід підкреслити, що закріплені в Конституції України права та свободи людини є реальним шляхом до побудови правової держави, усвідомлення її абсолютної цінності, піднесення особистості, забезпечення правового характеру взаємовідносин громадянина і держави. Але проблемою залишається формальність даних прав та свобод, їх відсутність на практиці. Існує нагальна потреба в перегляді законодавства, уникненні колізій, зміцненні авторитету держави у суспільстві, підвищенні правової культури громадян, усуненні нігілізму, розвитку механізму захисту прав та свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06. 1996 р.: (із змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

2. Конституційне право України: підручник. За ред.: В. П. Калісник, Ю. Г. Барабаш. Х.: Право, 2016. 416 с.

3. Кожан В.В. Класифікація особистих прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 1. С.24-27.

4. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки*. 2012. № 129. С. 28-32.

5. Сидорук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Випуск 682. Правознавство. С. 33-35.

Чорнооченко Світлана Іванівна
*професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент*

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується Конституцією України (ч. 3. ст 9) [1].

Відповідно до прийнятого у 2004 році Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [2], з урахуванням прагнення України увійти до єдиного європейського соціально-правового простору питання дотримання, охорони та захисту соціальних і економічних прав та охоронюваних інтересів людини набувають неабиякого значення.

У теперішній час діють міжнародні суди, до яких можуть подавати скарги індивіди щодо захисту своїх соціально-економічних прав. Але існує ряд проблем при реалізації права на судовий захист за даною категорією прав людини на міжнародному рівні. Перш за все, до них можна віднести недостатньо чітке врегулювання цих прав у міжнародних багатосторонніх конвенціях, відсутність в деяких регіонах спеціалізованих судів з

прав людини, які б розглядали індивідуальні скарги на порушення державами соціально-економічних прав людини.

Однією з найбільш розроблених та результативних європейська система захисту прав людини. Значну роль у її створенні відіграла Рада Європи (РЄ). На базі РЄ створені механізми європейської конвенційного та судового захисту прав людини. Європейський суд з прав людини (далі — Європейський суд) виступає в якості контрольного механізму РЄ щодо дотримання основних, в тому числі й соціально-економічних прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі — Конвенція) була підписана 4 лютого 1950 р. в межах Ради Європи. Сформульовані у Конвенції права та свободи стосуються відносин між особою та державою, тому позов може бути поданий тільки до держави. Скарга до Європейського суду можлива тільки за умов використання всіх внутрішніх способів та засобів правового захисту. Кожному міжнародному рішення Суду повинна передувати спроба мирового врегулювання спору на засадах дотримання прав людини.

Також деякий час юрисдикція Європейського Суду (а разом з тим й правова ефективність Конвенції) відповідно до ст. 46 (у редакції до 1998 р.) Конвенції залежали від додаткових заяв про згоду держав-учасниць визнавати обов'язкову юрисдикцію Суду. Крім того, Комітет міністрів іноземних справ, який здійснює нагляд за виконанням рішень Суду, не мав ніякого механізму безпосереднього впливу на відповідну державу. З листопада 1998 р. ця юрисдикція стала безумовно обов'язковою. На сьогодні прийнято дванадцять додаткових протоколів, більшість з яких була визнана державами-учасниками. Отже, Конвенція, безумовно, розширила можливості індивідуального захисту, але, з іншого боку, не може серйозно протидіяти систематичним порушенням прав людини.

Протокол №11, який набрав чинності 1 листопада 1998 р. та ратифікований 40 державами-членами РЄ, по новому сформулював не тільки загальний контрольний механізм Конвенції (р. II, ст.ст.19-56). Ним також була вирішена проблема, що призводила до слабкості цієї системи: з цього часу до Суду можуть передаватися індивідуальні скарги незалежно від відношення до них держави-

учасника (ст.34), індивідуальні скарги прирівнюються до скарг держав (ст.33). Крім того, держави-учасниці зобов'язуються виконуватися постанови Суду (ст.46).

Європейський Суд може скасувати будь-яке судове рішення та вимагати від законодавця конкретної держави перегляду чинного законодавства. Судова практика Суду як міжнародного органу не могла базуватися на будь-якому національному законодавстві, тому Європейським Судом було створене європейське прецедентне право [3, с. 246]. А це, у свою чергу, покладає на будь-яку державу, яка вступає до РС, серйозні зобов'язання щодо внесення відповідних змін, що витікають з прецедентного права Суду з прав людини, до національного законодавства. Такий контрольний механізм в межах РС, який забезпечується відповідними процедурними механізмами, сприяє уніфікації юридичних систем європейських країн у галузі захисту прав та основних свобод людини.

Але на сьогодні, не зважаючи на наявність комплексу відповідних норм щодо визначення правового режиму рішень Європейського суду, що містяться в Конституції України (ст.8,9), Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4] від 23 лютого 2016 р. та інших законодавчих актах, постає ряд питань теоретико-практичного характеру щодо режиму судового прецеденту міжнародного юрисдикційного органу у вітчизняному законодавстві та судовій практиці.

Отже, ми можемо говорити про те, що таким чином формується наднаціональна судова влада. Держави, які приймають участь у цьому процесі, по суті відмовляються від абсолютизації державного суверенітету. Незважаючи на всі недоліки, судова система захисту соціально-економічних прав та свобод людини є найбільш ефективним механізмом відновлення порушених прав, а Європейський суд з прав людини є однією з основних структур у регіоні для захисту прав людини на наднаціональному рівні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254 к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 №1629-IV // ВВР. 2004. №29. Ст.367.

3. Капицын В.М. Права человека и механизмы их защиты [Текст] / В.М.Капицын. М. 2018. 287с.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2016 № 3477-IV // ВВР. 2016. №30. Ст.260.

Чурніта Ганна Вікторівна

професор кафедри цивільно-правових

дисциплін Національної академії

внутрішніх справ, доктор юридичних наук,

професор

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З МЕТОЮ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні є захист сімейних прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових засобів, серед яких особливе місце посідає судовий захист, адже саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження в зазначеній сфері, порівняно з іншими юрисдикційними органами.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Завданням судового захисту сімейних прав та інтересів є відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Відповідне завдання реалізується судом, у тому числі з метою зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, а також

забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Одним із аспектів, який заслуговує на увагу у межах дослідження проблематики судового захисту сімейних прав і інтересів, є застосування судом Конституції та актів цивільного законодавства України до регулювання сімейних відносин.

Загальні засади регулювання сімейних відносин передбачені статтею 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України).

А саме цією нормою встановлено, що: сімейні відносини регулюються СК України та іншими нормативно-правовими актами. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

Крім того, на необхідності врахування норм Конституції України зазначається й в інших правових нормах СК України. Так, відповідно до ч. 5 ст. 5 СК України ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України. У ч. 7 ст. 7 СК України визначено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Якщо звернути свій погляд на норми Конституції, можна констатувати, що тільки дві норми Основного закону України безпосередньо регулюють сімейні правовідносини.

Так, інституту шлюбу присвячено статтю 51 Конституції України, відповідно до якої шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Правова норма, що її містить ст. 52 Конституції України, регулює правовий статус дитини. Нею встановлено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Щодо застосування актів цивільного законодавства України до регулювання сімейних відносин, принагідно зауважимо, що цей спір має давню історію, його початок пов'язаний з окремою кодифікацією цивільного та сімейного законодавства. При цьому зазначимо, що ніхто і ніколи не ставив під сумнів можливість застосування цивільного законодавства для регулювання сімейних відносин. Це пов'язано з тим, що СК України, оперуючи багатьма цивільно-правовими термінами, не розкриває їх змісту [1, с. 619].

Так, М. В. Антокольська відмічає, що сімейне право не володіє низкою основних понять, які доводиться запозичувати із права цивільного [2, с. 59].

О. М. Пономаренко також вважає, що метою сімейно-правового регулювання є закріплення особливого регулювання сімейних відносин, яке відповідає специфіці останніх. А у моменти, коли регулювання відносин між членами сім'ї не відрізняється від регулювання відносин між іншими суб'єктами цивільних відносин, воно має бути віднесене до парафії ЦК України [1, с. 620].

У відповідному контексті О. В. Некрасова навіть виокремлює форми субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин, як-от: а) умовно субсидіарне застосування,

передбачене ст. 8 СК України, без визначення конкретних категорій сімейних відносин, на які можуть поширюватися норми ЦК України; б) пряме субсидіарне застосування, закріплене в СК України, щодо регулювання нормами ЦК України конкретних видів сімейних відносин, наприклад, здійснення права спільної сумісної власності після розірвання шлюбу. Крім того, автор вважає доцільним застосування основних засад цивільного законодавства для регулювання сімейних відносин за аналогією права [3, с. 140].

Прибічники іншої точки зору вказують на те, що сімейне право історично виокремлене із цивільного права, тому окремі сімейно-правові способи захисту повторюють за змістом і порядком їх застосування відповідні цивільно-правові способи захисту, проте пряме застосування норм ЦК, що передбачають захист цивільних прав, до способів захисту сімейних прав є неможливим через змістовні особливості сімейних правовідносин, які характеризуються відсутністю оплатності, особливим суб'єктним складом, тривалістю у часі, наявністю близького родинного зв'язку та особистого довір'я [4, с. 5].

Наприклад, Ю. Ф. Беспалов з цього приводу пише: «Деякі сімейно-правові способи збігаються з цивільно-правовими. Але і перші, і другі є самостійними правовими явищами і мають особливості, визначені предметом, методом правового регулювання, а також функціями галузей сімейного та цивільного права» [5, с. 127].

На наше переконання, застосування для захисту сімейних прав та інтересів тих способів захисту, які регламентовані ЦК України, не тільки можливе, але й прямо регламентоване СК України. Так, відповідно до ст. 8 СК України, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Вбачається, відповідна норма підлягає застосуванню і щодо способів захисту цивільних прав та інтересів, які можуть використовуватися для захисту сімейних прав та інтересів, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Таким чином, має місце «субсидіарне застосування» способів судового захисту прав та інтересів,

визначених ЦК України, для захисту прав та інтересів суб'єктів сімейних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: Моногр. Спасибо-Фатеева И. В., Сибилев М. Н., Яроцкий В. Л. и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. 672 с.

2. Антокольская М. В. Семейное право: учеб. для студ. вузов, обуч. по направлению и спец. «Юриспруденция». М. : Юристь, 1996. 366 с.

3. Некрасова О. В. Способи захисту прав та інтересів в сімейному та цивільному праві: порівняльний аспект. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 35–38.

4. Каймакова Е. В. Защита семейных прав: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Курск, 2011. 213 с.

5. Беспалов Ю. Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации. Моногр. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2013. 240 с.

Якимець Олексій Іванович

доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Основи екологічної безпеки в Україні проголошені у спеціальному розділі «Екологічна безпека» Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990р. [1] – в ст.16 Конституції України від 28 червня 1996р. [2] проголошено, що екологічна безпека і екологічна рівновага на території України, збереження генофонду народу – обов'язок держави. Дуже важливі ст.49 та 50, які гарантують право кожній людині на охорону здоров'я, медичну допомогу, безпечне для життя і здоров'я природне середовище і, у випадку порушення цього права, компенсацію нанесеної шкоди. Це право, крім України

проголошено в конституціях таких держав – Іспанії, Польщі, Португалії.

Як підкреслювалось на конференції ООН з навколишнього природного середовища, людство здатне зробити розвиток сталим – забезпечити, щоб він, задовольняв потреби сучасного не піддаючи ризику здатність наступних поколінь задовольняти свої потреби [3].

Вирішення екологічних проблем стало сьогодні одним із головних критеріїв гуманізації суспільства. Охорона навколишнього природного середовища – не самоціль. Вона покликана захистити людину [4, с.69].

Правові проблеми забезпечення екологічної безпеки є надзвичайно актуальними в сучасних умовах. Окремі аспекти проблеми, досліджували вітчизняні вчені правознавці, зокрема: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, І. А. Дмитренко, В. В. Костицький, В. Л. Мунтян, В. І. Семчик, О. О. Погрібний, Ю. С. Шимшученко, М. В. Шульга та ін.

Так, В. І. Андрейцев, аналізуючи дану проблему, дійшов висновку, що право екологічної безпеки – це система правових норм та інших юридичних засобів, які спрямовані на створення умов для реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку та захист його в разі порушення [5, с.8].

Об'єктами екологічної безпеки відповідно до ст.3 Закону «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003року [6] є:

- а) людина і громадянин (їх конституційні права та свободи);
- б) суспільство (його духовне, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище та природні ресурси);
- в) держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цінність і недоторканість).

Отже об'єктами екологічної безпеки є життєво важливі інтереси її суб'єктів: права, матеріальні і духовні потреби особи, природні ресурси й навколишнє природне середовище як матеріальна основа розвитку держави і суспільства. Характерно, що людина є не лише суб'єктом відносин із забезпечення екологічної безпеки, а й об'єктом, на який може впливати забруднене навколишнє природне середовище і який потребує відповідного правового захисту.

Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада Національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба Безпеки України, служба зовнішньої розвідки України, громадяни України, Державна прикордонна служба.

Забезпечення екологічної безпеки – це діяльність яку мають здійснювати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні і фізичні особи, на яких законодавством накладені відповідні обов'язки та вимоги в зазначені сфері.

Мета такої діяльності полягає в реалізації особливих заходів для того, щоб зменшити вірогідність виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, попередити та ліквідувати наслідки природних стихійних лих, які являють собою загрозу життю, здоров'ю населення та навколишньому середовищу [7, с.13-14].

Важливим правовим заходом в галузі екологічної безпеки може бути також розробка державної і місцевих програм запобігання і подолання екологічно небезпечних наслідків викликаних природними явищами чи створений діями людини.

На велику увагу заслуговує і механізм реалізації екологічного законодавства. З метою його вдосконалення доцільно використати різні організаційно-правові важелі: матеріальне заохочення за бездоганне виконання вимог екологічного законодавства, підвищення юридичної відповідальності за його невиконання або порушення, посилення державного і громадського екологічного контролю, створення системи екологічної освіти і виховання.

Майбутнє України тісно пов'язане з її екологічною безпекою, яка є у свою чергу, важливою складовою частиною її національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України [Текст]: Декларація від 16.07.1990р. № 55.XII//Відом.Верхов.Ради УРСР, 1990. №31. Ст.429.
2. Конституція України. Х.: «ІГВЖІ», 2006. 64с.

3. Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении / Центр за наше общее будущее. Женева, 1993. с.vii.

4. Дмитренко І.А. Екологічне право України: Підручник. К.: НАВСУ, 1999, 332с.

5. В.І.Андрейцев. Право екологічної безпеки. [Текст]; навч.та наук-практ.посіб. К.: Знання-прес., 2002.332с.

6. Про основи національної безпеки України [Текст]: Закон України від 19.06.2003р. №964. IV // Відом.Верхов.Ради України. 2003. № 39.Ст.351.

7. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч.посіб. / А.П.Гетьман, М.В.Шульга, В.Л. Брезіхіна та ін.Х.:Право, 2012. 296с.

Шаповал Леся Іванівна

*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент*

ЩОДО ГАРАНТОВАНОГО ДЕРЖАВОЮ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22).

Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і

громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [1]. Також право на життя гарантується і п.1, 2, 4 ст.281 Цивільного кодексу України (далі – ЦК): «Фізична особа має невід’ємне право на життя. Фізична особа не може бути позбавлена життя. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя». Але, з огляду на вище зазначене, варто зауважити, що на сьогоднішній день існує така ситуація, що важливість життя людини, як особистого немайнового права зростає, на що вказує міжнародне та національно-правове закріплення норм, які забезпечують всебічний захист життя. Водночас, життя окремої людини день за днем втрачає значущість. З цього питання існує велика кількість обговорень, які стосуються проблем права людини на смерть, а також велика зацікавленість проблемами, які стосуються евтаназії.

На сьогоднішній день тривають відповідні дискусії з цього питання як в нашій державі так і на світовому рівні. Евтаназія є однією з найбільш спірних і невирішених медико-деонтологічних, релігійно-етичних і юридичних проблем сучасності.

На сьогоднішній день існує велика кількість визначень поняття евтаназії. Так, наприклад, О. Старовойтова визначає евтаназію як дію чи бездіяльність лікаря, чи іншої людини, або самого хворого, що тягне за собою настання миттєвої чи безболісної смерті останнього [2, с.149].

Р. Стефанчук говорить, що евтаназією є свідомо та умисно вчинювана поведінка (дія, бездіяльність чи рішення) медичного працівника, що спрямована на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюється за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю об’єктивно та своєчасно інформовані про наслідки такого втручання з метою припинення страждань, що має результатом смерть пацієнта [3, с.305].

В сучасній літературі виділяють різні види евтаназії. Найпоширенішим є поділ евтаназії на **активну** і **пасивну**, які ще називають методом наповненого і відкладеного шприца [4].

Під **активною евтаназією** (метод наповненого шприца) мається на увазі здійснення лікарем дій, свідомо і безпосередньо спрямованих на спричинення смерті пацієнта. Деякі автори говорять про те, що активною евтаназія є тоді, коли пацієнт потребує застосування спеціальних засобів для прискорення смерті [5 с.161-190]. **Пасивна евтаназія** (метод відкладеного шприца) передбачає бездіяльність оточуючих, відмову від життєпідтримуючого життя лікування, коли воно або припиняється, або взагалі не назначається, за виключенням того, що зменшує біль. В контексті поняття пасивної евтаназії згадують про ортотаназію (припинення надзвичайних заходів по відношенні до хворого, визнаного уже невиліковним, хоча і надмірно не страждаючим) и дистаназію (продовження життя хворого у будь-який спосіб) [6, с.149]. Окремі науковці вважають, що лише активна евтаназія може бути розцінена як повноцінна, тоді коли пасивна евтаназія взагалі не може розглядатись як різновид евтаназії, оскільки за своєю спрямованістю такі дії медичного працівника не мають прямого умислу умертвити невиліковно хвору особу, а лише позбавити її від страждань [7].

Нещодавно, Уряд України прийняв відповідні акти щодо оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України та утворив відповідну Робочу групу, яка на своїх пленарних засіданнях у 2019–2020 роках розробила та погодила зміст цієї Концепції. І ось, розробниками Концепції в параграфі 2.9 Книги другої ЦК одним з напрямків оновлення нормативного масиву цієї Книги пропонується «переглянути питання щодо можливості легалізації **пасивної евтаназії** та асистованого самогубства з урахуванням практики ЄСПЛ з паралельним внесенням відповідних змін до Кримінального кодексу України» [8].

В законодавстві різних країн існують суперечливі погляди на евтаназію, які породжують неоднозначну її юридичну оцінку. Суперечливі погляди на евтаназію розділяють сьогодні світ на два різні табори. Перші вимагають заборонити евтаназію у будь-яких проявах, тобто це так звані консерватори, другі виявляють бажання узаконити евтаназію для осіб, які хворіють на невиліковні хвороби.

Варто відмітити, що більшість країн притримується позиції, що евтаназія є злочином. Однак деякі країни все ж закріпили право на смерть в своєму законодавстві.

Що ж стосується України, то хочемо зазначити, що у 2003 році при підготовці проекту Цивільного кодексу України уже було зроблено спробу легалізувати добровільну **пасивну евтаназію**. Але, як видно, в кінцевому варіанті ЦК дану пропозицію не було відображено. Найбільш вагомими аргументами проти евтаназії в той час була можливість допущення лікарської помилки.

Звертаючи увагу на різні думки науковців з цього питання, хочемо звернути увагу на ще декілька аргументів проти як активної так і пасивної евтаназії в нашій державі.

Більшість українських лікарів однозначно відкидають евтаназію, вважаючи дану практику морально неприпустимою. Особливо негативно ставляться до евтаназії лікарі анестезіологи та реаніматологи. Лікарі-реаніматологи роблять усе можливе для порятунку людського життя. Вони заявляють, що борються за життя людини до моменту настання смерті головного мозку, коли зрозуміло, що врятувати пацієнта неможливо – лише тоді приймають остаточне рішення припинити спроби порятунку. Лікарі також зазначають, що рівень розвитку медицини ніколи не стоїть на місці. Він постійно удосконалюється, що може дати змогу лікарям рятувати так званих невиліковних на сьогодні хворих. Запровадження евтаназії може пригальмувати цей розвиток, адже ні у лікарів, ні у хворих не буде мотивації продовжувати лікування, використовуючи дедалі новіші методи. Також, слід зазначити, що у випадку, коли евтаназію проводить лікар, це є грубим порушенням клятви Гіппократа, а саме положення: «я не дам нікому просимого у мене смертельного засобу і не покажу шляху для подібного замислу».

На нашу думку, українське суспільство ще не скоро буде готовим до закріплення на законодавчому рівні права на евтаназію, оскільки рівень розвитку системи охорони здоров'я у державі ще далекий від стандартів високо розвинутих постіндустріальних країн світу. Тож небезпека помилкового діагнозу і, як наслідок цього, неправомірне застосування евтаназії, є особливо вірогідними. Врешті, практикуючим лікарям відомі приклади зцілення безнадійно хворих. Важко навіть уявити, як негативно

вплине на розвиток медицини узаконена можливість уникнути пошуку нових методів лікування. Напевно, ніколи б не було знайдено ліків від більшості хвороб, які ще донедавна вважалися невиліковними, якби лікарі наперед знали, що їм не потрібно буде боротися за життя навіть безнадійно хворих пацієнтів.

Ще більше занепокоєння викликає небезпека можливих зловживань у цій сфері. Поки не прийнято окремого закону про евтаназію, правоохоронці стверджують, що її здійснення підпадає під дію статей Кримінального кодексу про навмисне вбивство.

Одночасно проти практики евтаназії висловлюються представники основних християнських конфесій України. На думку багатьох священників, «легка смерть» за допомогою евтаназії – це лише один з різновидів вбивства чи самогубства. І головною проблемою тут є не так страждання від хвороби, як те, що через економічні труднощі таких хворих часто залишають наодинці зі смертю.

Таким чином, виходячи з існуючої в нашій країні правової ситуації, варто визнати, що надання евтаназії правомірного, легального характеру призведе до виникнення цілої низки негативних наслідків. Людина, яка страждає невиліковною хворобою, на лікування якої необхідна велика кількість коштів, при мінімальній заробітній платі українського медика і так іноді викликає байдужість зі сторони персоналу лікарні, а за умов схвалення евтаназії подібна практика може знайти відзиви у багатьох лікарів, у яких просто не буде бажання возитися з проблемними пацієнтами. Оскільки, пасивна евтаназія передбачає бездіяльність оточуючих, відмову від життєпідтримуючого життя лікування, коли воно або припиняється, або взагалі не назначається, за виключенням того, що зменшує біль, то в Україні евтаназія може перетворитись на простий засіб умертвіння самотніх людей похилого віку, дітей-інвалідів, осіб, які хворіють на невиліковні хвороби, людей які не мають належного соціального забезпечення та належних коштів для підтримки життя.

Легалізація евтаназії може стати засобом тиску щодо категорій хворих людей, які б хотіли ще пожити, але водночас не хочуть бути «марним тягарем» для суспільства, або стати зброєю в руках недбайливих родичів, котрі будуть підштовхувати до відходу з життя з корисливих мотивів, і в кінці кінців евтаназія може стати

ще одним законним способом вбивати людей заради отримання спадщини і т.п.

Роблячи висновок, хочемо зазначити, що за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997-2020 роки). Право на життя: *Офіційний веб-сайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya> (дата звернення: 10.05.2021)

2. Старовойтова О. Э. Эвтаназия и закон. *Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности*. 2002. № 1. С. 149-150.

3. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ. КНТ, 2008. 625 с.

4. Шерман С. Эвтаназия. URL: http://gazeta.lenta.ru/dossier/11-03-1999_eutanasia.htm#hist (дата звернення: 10.05.2021)

5. Куртц П. Запретный плод: Этика гуманизма. Москва. Рос. гуманист. о-во. 2002. 222 с.

6. Иванюшкин А. Я. Профессиональная этика в медицине. Москва. Медицина. 1990. 220 с.

7. Судо Ж. Эвтаназия. URL: http://www.kcn.ru/tat_ru/religion/catholic/bioeu_tan.htm. (дата звернення: 10.05.2021)

8. Концепція оновлення цивільного кодексу України (21 січня 2021 року) URL: https://yurincom.com/legal_news/new_legislation/kontseptsiia-opovlennia-tsyvilnoho-kodeksu-ukrainy/ (дата звернення: 10.05.2021)

Коломійцев Павло Олександрович
аспірант кафедри конституційного
права та прав людини Національної
академії внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ ЯК НЕОРДИНАРНОЇ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Побудова цілісної теорії знань про конституційно-правові явища вимагає повного й усебічного дослідження кожного з наукових методів, необхідних для вирішення цього завдання. Сучасна юридична наука володіє дієвим теоретико-методологічним апаратом для вивчення різноманітних правових, у тому числі конституційно-правових, категорій, явищ, процесів і їх закономірностей [10, с. 156]. Передусім зауважимо, що термін «метод» поширений у всіх юридичних науках, і загалом можна стверджувати про певну єдність у поглядах вчених-правознавців на його сутність та зміст. Зокрема, в теорії держави і права усталеним є підхід про те, що метод – це визначена система приписів, принципів, вимог, що повинна орієнтувати суб'єкта пізнання на рішення конкретного науково-практичного завдання, на досягнення визначеного результату в певній сфері [1, с. 45; 5, с. 34].

Технологія вирішення неординарних проблем юриспруденції (методологія, логіка, психологія цього процесу), не зважаючи на багато досліджень, залишається і надалі актуальною, оскільки суспільні відносини постійно змінюються, трансформуються, ускладнюються, інколи навіть мутують, що обумовлює потребу постійних пошуків балансу методів вчасного реагування права на вказані процеси. Повною мірою це стосується засад і порядку повного, всебічного, якісного й швидкого захисту прав і основоположних свобод людини і громадянина та інших рівноправних учасників суспільних, у першу чергу, цивільних відносин [2, с. 52–53].

Конституційна законність, хоч і має визначальне значення під час коректного застосування правових законів, завжди пов'язана із іншими правовими явищами, категоріями та поняттями: конституціоналізм, законність, конституційний лад,

правовий режим тощо. Це свідчить про те, що сама по собі конституційна законність виступає неординарною проблемою юриспруденції і непарадигмальною науковою проблемою. Вона зазвичай виникає як наслідок іншої наукової чи прикладної проблеми, що була окреслена, встановлена і вирішена до цього. Такою іншою проблемою в механізмі розкриття предмету нашого дослідження, визначаємо перш за все проблему законності та її місці у механізмі забезпечення верховенства права. Адже саме як суддя суду у системі судоустрою України, так і суддя КСУ у своїй діяльності має керуватися саме принципом верховенства права і у процесі правозастосовної діяльності. У процесі забезпечення верховенства права у період постійних змін законодавства та підзаконно-нормативних актів в Україні, саме конституційна законність може виступити належним правовим ланцюгом між активним у змінах законодавцем та юридичними позиціями ВС та КСУ. Конституційна законність у взаємозв'язку із іншими правовими явищами та категоріями підносить конкретний закон (як правову основу вирішення справи під час розгляду судових спорів) на рівень правового та конституційного закону.

Спектр методів наукового пізнання конституційної законності є різноманітним: сюди належать як загальнонаукові так і власно-юридичні методи, найбільш поширеними, окрім наведених вище, є логіко-семантичний, формально-логічний, системний (інтегральний), аксіологічний, статистичний, герменевтичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-догматичний (юридико-технічний), прогностичний та інші методи [5, с. 37]. Провідними при цьому виступили діалектичний метод, порівняльно-правовий метод та метод імплікації.

Такий науковий метод пізнання як метод імплікації полягає у необхідності відшукати логічні зв'язки між причиною та наслідком. Особливо цінним його використання під час розкриття непарадигмальних проблем. Його використання максимально сприяло розкрити особливості прояву конституційної законності у діяльності судів як основу реалізації принципу верховенства права, прояв конституційної законності на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою та роль під час визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду КСУ конституційних скарг. Так, М. А. Майданов наголошує, що непарадигмальні проблеми

виникають як наслідок дослідження споріднених, раніше досліджених проблем. Імпліковані проблеми полягають у необхідності відшукати щось невідоме, що виникає разом з отриманим результатом. Таким невідомим можуть бути причина, механізм, умова, передумова, підстава, субстрат, структура того об'єкта, явища або процесу, який відображений в результаті. Таким чином, в основі процедури імплікування проблем перебувають зв'язки і відносини універсального, онтологічного характеру [4, с. 34–35].

Базовою науковою проблемою, що передує з'ясуванню конституційної законності, є безперечно, власне «законність», що неодноразово досліджувалася зарубіжними та вітчизняними правниками. Без дослідження правової категорії «законність», питання про конституційну законність не могло бути поставлене. Конституційна законність як непарадигмальна наукова проблема вимагає імплікації як під час дослідження її аспектів, так і при встановленні її місця і проявів у механізмі забезпечення законності в діяльності юрисдикційних органів у процесі постановня України як правової держави. Застосовуючи метод імплікації разом із системним та формально-логічним ми доходимо висновку про фундаментальний характер впливу конституційної законності на діяльність юрисдикційних органів, зважаючи на всепроникнення цієї категорії у механізмі забезпечення законності у загальній парадигмі розвитку праворозуміння та правозастосування, перш за все судового.

Діалектичний метод використовувався, зокрема, для визначення сутності, ознак та критеріальних відмінностей між досліджуваними категоріями, правовими явищами тощо. Діалектика (від грец. *dialogomai* – веду бесіду, міркую) являє собою метод пізнання, що дозволяє внаслідок вивчення різних сторін явища найповніше пізнати всі його ознаки і властивості [8, с. 2]. Звертаючись до історичних витоків даного методу зазначимо, що Сократ був одним із перших хто його визначив та розкриває як метод за допомогою, якого формуються поняття, що відображають сутність речей, тобто те загальне, що є, на думку Сократа, незмінним «законом» для одиничних виявів речі [8, с. 216; 3, с. 48].

Між тим, у правознавстві діалектика визначає напрями і підходи до вивчення держави і права, озброює юристів-науковців

принципами та категоріями наукового пізнання. Діалектика повинна не самоізолюватися від висновків новітніх наукових підходів, а засвоювати, враховувати і визначати їх належне місце у своїй концептуально-категоріальній структурі [6, с. 9]. Здійснивши аналіз наявних на цей час підходів до застосування вказаного методу наукового пізнання при проведенні досліджень у правовому середовищі слід констатувати, що саме завдяки йому стає можливим розглядати у динаміці як конституційну законність в цілому, так і її окремі ознаки, враховувати особливості їх розвитку показати єдність і протилежність підходів до конструювання моделей розгляду правових спорів, схожість і відмінності їх процесуальних форм. Крім того, діалектика стає у пригоді, оскільки дає можливість правильно виявити проблему та знайти оптимальні шляхи її вирішення [3, с. 48].

Конституційна законність пронизує усю конституційно-правову матерію і конституційні відносини. Також її сфера впливу і дії, внаслідок останніх впроваджених реформ щодо правосуддя 2016 року поширилися й на діяльність судів загальної юрисдикції, що обумовлює розглядати цю категорію також крізь призму міждисциплінарного, системного та порівняльно-правових наукових методів дослідження [10, с. 156].

На думку Х. І. Юркевич порівняльно-правовий метод застосовується в тісному зв'язку з іншими методами юридичної науки (історичним, аналітичним тощо) як на рівні мікропорівняння (дослідження національних правових систем), так і на рівні макропорівняння (дослідження «сімей правових систем») [9, с. 666–667]. Основним логічним прийомом у межах цього методу є порівняння. Зазначений метод дає змогу виявити схожість і відмінність між явищами конституційно-правової дійсності, визначити їх зв'язки між собою та з іншими явищами, загальне й особливе в їх розвитку, сприяє встановленню закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх властивостей у минулому з тими ж властивостями в нинішньому стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку [7, с. 11–12]. Використання порівняльно-правового методу в процесі конституційно-правового дослідження є необхідним під час вивчення світового досвіду форм і моделей організації та функціонування конституційного простору, пізнання

конституційно-правових явищ у контексті наявних концепцій праворозуміння [10, с. 157]. Порівняльно-правовий метод рівня мікропорівняння слід використовувати під час встановлення поняття конституційної законності та відмежування цієї правової категорії від споріднених. Шляхом макропорівняння доцільно виокремити специфічні властивості конституційної законності у континентальній правовій системі, здійснивши порівняння порядку процедури забезпечення конституційності законодавчих та підзаконно-нормативно-правових актів у судовому правозастосуванні.

Завершуємо ілюстрацію методологію дослідження проблем конституційної законності інтегративним, міжгалузевим, міждисциплінарним та прогностичним методами наукового пізнання, які допомогли максимально об'ємно розкрити всі аспекти прояви теорії конституційної законності, ролі державних інституцій у механізмі забезпечення конституційної законності. Крім того міждисциплінарний та інтегративний методи дослідження дозволили виокремити різноманітність проявів конституційної законності під час судового розгляду судових справ різних юрисдикцій (цивільної, господарської та адміністративної) та КСУ. Це видається важливим у зв'язку з тим, що незважаючи на уніфікацію нових редакцій ГПК України, ЦПК України та КАС України (2017 року), кожний процес все ж таки має власні індивідуальні особливості, що впливає на різність прояву конституційної законності під час досягнення верховенства права конкретному судовому процесі. Перш за все у зв'язку з тим, що спільні (єдині) конституційні засади судочинства у кожному процесі розкриваються по різному, залежно від специфічних принципів та презумцій кожного судового процесу.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави: Навчальний посібник. Авт.кол. С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша, Н. М. Пархоменко, Т. О. Пікуля, Н. В. Пронюк. К.: КНТ, 2007. 315 с.
2. Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв'язок цивільного судочинства та конституційного провадження. Дис... докт. юрид. наук.: 12.00.02+12.00.03. К. 2019. 510 с.

3. Дронов С.С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України. Дис...канж.юрид.наук.: 12.00.03. К., 2019. 225 с.

4. Майданов С. А. Методология научного творчества. М. Изд-во ЛКИ. 2008. 512 с.

5. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження. Дис...канд.юрид.наук: 1200.02. К. 2020. 287 с.

6. Рабінович П. М. Категорії та закони діалектики – актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). Вісник Академії правових наук України. 2009. № 4. С. 8–19.

7. Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. Москва: Высшая школа, 1978 (1973). С. 11–12.

8. Шевчук Р. М. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 216-219.

9. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 4: Н-П. 720 с.

10. Юркевич Христина. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2. С. 156–160.

***Ракул Оксана Володимирівна**
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРІВ ВІДЧУЖЕННЯ ЧАСТИНИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Ст. 131 Земельного кодексу України встановлено, що громадяни та юридичні особи мають право набувати у власність

земельні ділянки на підставі міни, дарування, успадкування та інших цивільно-правових правочинів. Укладення таких правочинів здійснюється відповідно до ЦК України з урахуванням вимог ЗК України.

Об'єктом права власності є земельна ділянка, яка є частиною земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ст. 79 ЗК України).

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб.

Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Відповідно до ч. 1 ст. 86 ЗК України земельна ділянка може перебувати у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (спільна часткова власність) або без визначення часток учасників спільної власності (спільна сумісна власність).

Найпоширенішим документом, який посвідчує право спільної власності на землю був (і залишається) державний акт на право власності на землю, який видавався до 01.01.2013 року. На разі, таким документом є Свідоцтво про право власності на земельну ділянку, яке видається органами Укрдержреєстру при проведенні держаної реєстрації права власності.

Свідоцтво про право власності виготовляється лише у випадках набуття права власності на новосформовану або новостворену земельну ділянку, а саме:

відведення земельної ділянки із земель державної та комунальної власності;

формування земельної ділянки шляхом поділу/об'єднання раніше сформованих земельних ділянок.

Тобто, оформлення права власності на земельні ділянки з 2013 року складається з двох основних етапів: перший - реєстрація земельної ділянки (Держземагенство України); другий - реєстрація

права власності на земельну ділянку (Державна реєстраційна служба України).

Нагадуємо, що раніше видані Державні акти на земельні ділянки не втрачають своєї юридичної сили, тобто є чинними.

При відчуженні земельної ділянки (продаж, дарування тощо) нотаріус, як державний реєстратор, в додаток до договору оформлює витяг з реєстру права власності.

Документи, необхідні для виготовлення свідоцтва про право власності: витяг з Державного земельного кадастру; рішення органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність (у разі відведення земельної ділянки із земель державної та комунальної власності); документ, що підтверджує виникнення права власності на раніше сформовану земельну ділянку (у разі формування земельної ділянки шляхом поділу / об'єднання земельних ділянок).

Ст. 87 ЗК України встановлено вичерпний перелік підстав виникненні права спільної часткової власності на земельну ділянку. Зокрема, право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає:

- при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок;
- при придбанні у власність земельної ділянки за цивільно-правовими угодами;
- при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами;
- за рішенням суду;
- в інших випадках, встановлених законом.

Інших підстав виникнення права спільної часткової власності на земельну ділянку чинним законодавством не передбачено.

У той же час, ч. 6 ст. 88 ЗК України передбачено, що при продажу учасником належної йому частки у спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону. При цьому, земельна ділянка залишається цілісним і самостійним об'єктом права спільної часткової власності або об'єктом особистої власності.

Таким чином, нотаріусу слід розрізняти договори відчуження земельної ділянки та договори відчуження частки у праві спільної власності на земельну ділянку.

Наукове видання

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У
ЦИВІЛЬНИХ ТА ІНШИХ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Матеріали міжвузівського науково-теоретичного
круглого столу
(Київ, 22 червня 2021 року)

Відповідальний упорядник *Віктор Корольчук*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 12.04.2021. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 7,25. Ум. друк. арк. 6,74.

Тираж 15 прим.
